

Мег

ПСИХОЛОГІЯ

5'81

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пиръев —
зам.-главен редактор, д-р на псих. науки
проф. д-р Ф. Генов — отговорен секретар,
ст. н. с. Ас. Петков, ст. н. с. к. п. н. Тр.
Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“,
86-51, в. 477

Дадена за набор на 5. IX. 1981 г.

Подписана за печат на 18. X. 1981 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София

пор. 7302

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Г. Д. ПИРЬОВ — За изграждането на психологията като наука в България 270 ✓

Обща и социална психология

2. А. ПЕТКОВ — Ролята на мотивациите във формирането на психичната структура на личността 282
3. Р. КОЧЕВ — За положителния смисъл на понятието „безсъзнателно психическо“ 286
4. АТ. ЩИШКОВ, М. АЧКОВА — Агресивност и депресивност при не-пълнолетните с асоциално поведение 291
5. СВ. ПЕЦОВ — Изследване на психическият статус на собственото име 296

Педагогическа и възрастова психология

6. Р. ДРАГОШИНОВА, Т. ТАТЬОЗОВ — Оценка на игровата дейност на децата през ранна възраст 304
7. ГР. ВАСИЛЕВ — Учебната мотивация на студентите 308
8. ИВ. КАРАГЬОЗОВ — Умствена работоспособност и внимание на учениците от II—III клас 314 ✓

1300 години България

9. ТР. ТРИФОНОВ, СТ. МИНКОВА — Корени на българската душевност 322

Медицинска и спортна психология

10. В. ГАВРИЙСКИ — Критическа честота на сливане на сврътливите трептения — показател за функционалното състояние на централната нервна система. Нормални стойности 330 ✓

Методи

11. Ц. ЦАНЕВ — Оценка на валидността на методи за изследване на евристичното мислене 335
12. М. ИНДЖОВА — Нови книги 343

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

1300 години Българска държава

ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ПСИХОЛОГИЯТА КАТО НАУКА В БЪЛГАРИЯ

Г. Д. ПИРЬОВ

През дните на всенародното чествуване на 1300-годишнината от основаването на българската държава с пълно основание се правят прегледи на развитието на различните обществени и културни прояви от първите години на нейното съществуване до наше време. В рамките на прегледите на развитието на науките определено място имат и въпросите за изграждането на психологическата наука в нашата страна. Нейното развитие винаги е било в зависимост от общите социално-икономически условия и от състоянието на културата през различните стадии от историята на България.

Ако създаването на психологията като самостоятелна наука има едва стогодишна давност, то изграждането на тази наука в нашата страна има още по-кратка история. Наистина ранни пролъжъци на интереса към душевния мир на человека могат да се наблюдават още през първите столетия на тринадесетевековното съществуване на Българската държава, но формирането на психологията като наука се осъществява фактически през настоящото столетие.

Най-ранните документирани прояви на този интерес се намират в делата и творбите на нашите книжовници още през ранното Средновековие, на първо място в делото на създателите на славянската писменост — братята Кирил и Методий и на техните ученици. Много характерна е една от притчите на Константин-Кирил (наречен Философ поради заниманията му в тази област на знанието), в които той казва, че „бог е създал человека между ангелите и скотовете, като го е отлишил от скотовете чрез дара на словото и мисълта, а от ангелите — чрез гнева и похотта (по I. с. 275; к. Г. П.). В тази много синтетична мисъл е изразена голямата идея за характерната за человека способност за мислене и реч, която го отличава от животните.“

Ярко проявен интерес към психическите явления има и Йоан Езрах, който в началото на десетия век пише за сетивата: „А те служат на ума като робини и му препращат според както всяко едно име естествено устройство, уредба и сила за добро избиране или свойство за избягване. Защото онова, което окото възприема с гледане, ухoto със слушане или ноздрите със силата на мириза, или устата със словото и вкуса, или осезанието с похващане, кое да е качество, всяко от сетивата го открива и работелно съобщава на ума като на свой цар, за да получи от него наново достатъчно възвищаване, разделяне и полезно нареждане“ (6, с. 575). При това още тогава този автор изказва материалистическата мисъл за това, че мозъкът е мястото на ума.

Между другите книжовници през времето на Първото българско царство, които проявяват интерес към психологически проблеми, може да се спомене Презвитер Козма. В своите „Беседи против богомилите“ той прави психологическата им характеристика, макар и пречупена през

призмата на своето отрицателно отношение към тяхното учение. Наред с това той очертава характеристиката на някои типове монаси и на други категории от населението по онова време.

През Второто българско царство ярко изпъква делото на Патриарх Евтимий, който в житието на Иларион Мъгленски дава психологическата му характеристика като монах и като човек. И Григорий Цамблак в „Житие на Патриарх Евтимий“, наред с биографичните данни, очертава и неговата психологическа характеристика

След значителния застой на духовния живот през периода на османското владичество във великото дело на Пасий Хилендарски (1722—1798) в неговата „История славяно-българская“ (1762 г.) отново проблясва интерес към вътрешния мир на човека. Той се проявява не само в основната насоченост на този труд към националното съзнание на народа, но и в опитите да се очертава психическият облик на българите, като дори се използва сравнителният подход при съпоставянето им с гърците. Нещо повече, тук се забелязват наченки на разбирането за конкретно историческо обяснение на психиката, като се подчертава, че нейното незадоволително състояние у българите се дължи на действията на поробителите, които са разрушавали културните ценности и постиженията на българите (2, с. 41).

Прояви на материалистическо разбиране има и в трудовете на д-р Иван Селимийски (1799—1876), който на основата на своите богати наблюдения и завидната за онова време ерудиция (завършил е медицина в Италия), наред с другите си научни и философски разсъждения, прави задълбочени психологически анализи както на психиката на своите съвременници, така и на някои обществени явления, по-специално на брака и семейните взаимоотношения. Още по-определено към психологически проблеми се насочва друг виден представител на нашето Възраждане — д-р Петър Берон (1800—1871). В своето учение за микрокосмоса той засяга не само гносеологически, но и психологически въпроси, като разглежда не само елементарните психически процеси — усещанията, но и някои проблеми на мисленето и речта, а също така се спира и на закономерностите за индивидуалните различия в психиката на хората.

И другите големи дейци на българското Възраждане, без да са публикували специални психологически трудове, са дали своя дял в развитието на психологическото мислене у нас. Така например Георги С. Раковски (1821—1867) във връзка със своите етнографски занимания може да се каже, че поставя началото на етнопсихологията чрез своето съчинение „Показалец“ (1859), в което между другото дава психологическа характеристика на нравите, традициите, поведението на българите, по-специално на селското население. В тази посока прави свои принос и Любен Каравелов (1834—1879) както с художествените си произведения, така и с очерците в „Записки за България и българите“, в които дава характеристика и анализ на някои прояви в бита, като седенките и тлаките, а също и на психическите особености на шопите. В тази линия на развитие особено значителен дял има и Христо Ботев (1848—1876), който със своя остро критичен поглед прониква както в положителните, така и в отрицателните прояви на душевността на хората, като особено колоритно очертава психиката на чорбаджии и турците.

На границата между последните години на робството и първите години след Освобождението се намира делото на Петко Р. Славейков

(1827—1895), който освен общата психологическа характеристика на българите, дава и образа на редица политически дейци от ранните години след Освобождението.

От казаното се вижда, че не може да се говори за формирана психология като наука през периода на отоманското владичество, а могат да се наблюдават само нейните предпоставки, и то предимно в областта на социално-психологическото мислене. Процесът на това формиране след Освобождението отначало е твърде бавен и недостатъчно интензивен, без да може напълно да отговаря на темповете на икономическото и общественото развитие на страната. Това се дължи на липсата на специално подгответи кадри и на недостатъчното диференциране на науките през първите години след Освобождението. Затова в този процес участват представители на различните клонове на науките — философия, педагогика, социология, медицина, а също така и някои писатели и общественици. Това свидетелствува за по-широкия интерес към проблемите на психологията в различни среди и у представители на различни идеологически направления.

Характерно в това отношение е делото на основоположника на марксизма в нашата страна Димитър Благоев (1856—1924), който без да е оставил специални психологически трудове, в редица от своите произведения подлага на материалистически анализ някои проблеми на психологията. Не само въвежда термина „обществена психология“, но и трасира нейното по-нататъшно развитие по посока на проучване явленията на общественото съзнание, характеристиката на душевността на различните класови прослойки. Той засяга и някои методологически и общопсихологически проблеми, по-специално в полемиката си с Димитър Михалчев. По неговия път вървят първите му съратници, между които се откроява Георги Кирков (1867—1919), който разработва някои проблеми от психологията на политическите партии и по-специално от психологията на работническото социалистическо движение.

Тази линия се продължава и доразвива от Тодор Павлов (1890—1977), който в своите основни философски трудове не само разработва методологическите проблеми и на психологията, но се явява и нейн защитник срещу някои автори, които се отнасят резервирано или отрицателно към нея поради страхът си от психологизъм. Като пише за грешките в това отношение, той казва: „Една от тях се състои в това, че поради св. Иван (психологизма) се отрича и Иван (психологията, психологичната страна, роля и значение на идеологията“.

Все в тази посока и друг виден представител на марксическата философия — Сава Гановски разработва не само основни теоретически проблеми, но и публикува върху конкретни психологически теми, като „Научният преврат в психологията“ (1928), „Детската активност“ (1934), „Интересът и неговата роля в процеса на обучението“ (1939).

По-специално в областта на социалната психология се открояват трудовете на Иван Хаджийски (1907—1944), който публикува върху „Бит и душевност на нашия народ“, т. I, 1940, т. II, 1945 — посмъртно), както и върху „Психологията на Априлското въстание“ (1943), с които оставя трайна диря в изграждането на материалистическата психология в България. По тази посока трябва да се отбележат и трудовете на Асен Киселинчев (1905—1960), който разработи основни проблеми на общата пси-

хология на диалектико-материалистическа основа и в светлината на физиологическото учение на И. П. Павлов (1953, 1954).

Някои психологически проблеми се разработват и от други представители на философската и социологическата мисъл, които стоят на идеалистически позиции. Между тях е Иван Гюзелев (1844—1916), който наред с трудовете си в областта на математиката и физиката публикува и философски трудове, в които се засягат и някои психологически проблеми. В тази група се намира и делото на Иван Кинкел (1883—1945), който, освен в главната своя област на политическата икономия, публикува през двадесетте години на нашия век трудове и в областта на социологията и социалната психология, като застъпва гледището на психоанализата.

Между писателите и обществениците, които са допринесли за разработването на някои психологически проблеми, видно място заема Антон Страшимиров (1872—1937), който не само чрез художественото си творчество, но и чрез някои свои други трудове (напр. „Книга за българите“ 1921), „Петко Каравелов — психологически очерк“ и др.) дава жива и богата картина на душевността на българите. В тази редица трябва да се отбележи и делото на Ст. Михайловски и особено на Ив. Д. Шишманов (1862—1928), който поставя началото на психологията на литературата у нас.

Съществена роля за изграждането на психологията като самостоятелна наука имат преподавателите по философия, педагогика и психология в Софийския университет „Климент Охридски“. Това се отнася най-напред за Иосиф Ковачев (1839—1898) — първия професор по педагогика, който чете курс по педагогическа психология, както и за проф. Иван Гергов (1862—1936), който наред с главната област на лекции и публикации по история на философията, оставя три студии върху развитието на детската реч (1908, 1910 и 1913 г.). Той е един от инициаторите за свикването на Първия международен конгрес по детска психология в Брюксел през 1906 г.

Към същата генерация университетски професори принадлежи и Петър Нойков (1866—1921), който работи главно в областта на педагогиката, но същевременно, в резултат на своята подготовка в Лайпцигския университет при В. Вунд, участва в създаването на първата психологическа лаборатория в Софийския университет в началото на нашия век. Значителна заслуга за учредяването и началното обзавеждане на тази лаборатория има друг възпитаник на Лайпцигската школа — Никола Алексиев (1877—1912), който със своите трудове „Основни форми на чувствата“ (1907), „Принос към учението за афектите“ (1907) и други разработки може да се смята за основоположник на експерименталната психология в нашата страна. Макар че е последовател на Вунд, Алексиев критикува учението за психофизический паралелизъм за това, че не може да реши теоретическия проблем за отношението между тялото и душата.

Към тази ранна генерация на университетски преподаватели, които имат отношение към психологията, е и д-р Кръстю Кръстев (1866—1910). Той е известен главно като литературен критик и редактор на сп. „Мисъл“, но като професор по философия в Софийския университет (1908—1919) публикува учебник по обща психология (познавателни процеси) и няколко статии върху учението на В. Вунд, при когото се е учили.

Най- пряко отношение към изграждането на психологическата наука през първата четвърт на нашия век има проф. Спирidon Казан-

джиев (1882—1951), който чете лекции по философските дисциплини, но публикува главно върху проблеми на психологията. Негов е първият университетски учебник по обща психология (1938, II изд., 1946), както и по военна психология (1943). Публикувал е също експериментално-изследователски труд върху „Психология на възприятието“ (1924, II изд., 1940). Макар че и този автор е последовател на учението на В. Вунд, той има някои резерви към психофизический паралелизъм, но от идеалистически позиции.

Друг университетски преподавател е Димитър Михалчев (1880—1967), който също от такива позиции чете курсове по философските дисциплини. Страстен защитник на идеалистическата философия на Иоханес Ремке, той представи психологията като твърде абстрактна, вербалистична наука, която не остави следи в развитието на психологията у нас.

Сравнително по-определен място в това развитие заемат някои от университетските преподаватели-педагози. Един от тях — проф. Димитър Кацаров (1881—1960) оставил трудове главно в областта на детската психология, между които е неговият университетски курс с педологичен уклон, както и монографията му върху „Корелациите между училищните способности на децата“ (1914), а също и съвместния с П. Нойков труд за половото съзряване на българските ученици и ученички (1919). Той има заслуга за учредяването и организирането на Научния институт по педагогика при БАН, в който се разви и секция по психология — първите научни звена у нас по тези науки.

Другият педагог — проф. Михаил Герасков (1874—1957), който публикува главно върху проблемите на дидактиката, оставил няколко труда и върху психологическа тематика, главният от които е „Педагогическа психология“ (1931, II изд., 1945). Той е първият, който чете лекции и върху социална психология, ориентирана главно към възпитанието.

Между университетските преподаватели именно като психолог се отклоява проф. Михаил Димитров (1881—1965), който допринесе да се затвърди експерименталната линия в науката, и то поставена на материалистически основи. Характерни в това отношение са неговите публикации „Психофизиологията на смеха“ (1925) и петте му студии върху ейдетичните явления (от 1930 до 1939 г.). Овен това той продължи и линията на социалната психология, като съчета сполучливо своите изследвания върху нашите революционни демократи с психологически анализи на техните личности. От марксистки позиции той направи критичен анализ на психоанализата и на схвачанията на Нитче (1938).

От казаното за първите стъпки на психологията в нашата страна се вижда, че при липсата на достатъчна диференцировка и специална подготовка само се набелязват някои от основните линии за нейното развитие и изграждане като самостоятелна наука на здрави методологически основи. Благоприятни условия за това се създадоха след победата на социалистическата революция на 9. IX. 1944 г. Те се намират в интензивните темпове в развитието на обществения и икономическия живот, в индустриализацията на производството, в необходимостта от повишаване на образователното и културното равнище на населението. Всичко това постави по-високи изисквания към науките и по-специално към науките, които имат отношение към человека като субективен фактор за успех във всички сфери на обществената практика. В отговор на тези потребности се създадоха няколко звена за научна и научно-приложна дейност в областта на психологията и педагогиката. Овен отбе-

лязания по-горе Педагогически институт със секция по психология, такива секции се формираха и в други институти като: Институт по физическо възпитание и училищна хигиена, в Научния институт по педиатрия, в Института за охрана на труда, в Центъра за подготовка на ръководни кадри (по-късно в Академията за социално управление и обществени науки), в Центъра за промишлена естетика. Създадоха се катедри по психология в Софийския университет „Климент Охридски“, във Висшия институт за физкултура и спорт „Г. Димитров“, в университетите в Пловдив, Велико Търново, а по-късно и във филиала на СУ в Благоевград и др. Изградиха се звена и лаборатории в различни ведомства — Народното здраве, Транспорта, Машиностроенето, Търговията и др., както и в редица предприятия, болници, а също и кабинети за професионално ориентиране в окръжните градове и др.

Всичко това създаде необходимостта от подготовкa на кадри, която задача се решава твърде бавно и недостатъчно ефективно. Със създаването на профила, а по-късно и на специалността психология в СУ само отчасти се задоволява тази необходимост. Значителна роля има системата за подготовка на висококвалифицирани кадри по пътя на аспирантурата, без обаче да има достатъчни бройки за различните клонове на психологията.

Към благоприятните условия трябва да се отбележи и учредяването на Дружеството на психологите през 1969 г. и особено създаването на неговия научен орган сп. „Психология“ (1973 г.), което за пръв път в нашата страна като специализирано списание за тази наука даде възможност да се поместват резултатите от научните дирения на българските психологи.

Все към тези условия трябва да се отнесе и възможността за използване на съветската литература и опита на съветските психологи, което допринесе за изграждането на психологията на диалектико-материалистически основи.

При тези условия през последните три десетилетия в НРБ се извършва твърде интензивна работа в различните клонове на психологията, които се явиха като белег за нейното по-високо развитие като една фундаментална наука. Без да е възможно в рамките на тази статия да се разгледат всички постижения на българските психологи, ще се маркират само най-важните от тях. (По-пълен обзор на публикациите вж. 15).

В областта на основната наука — Общата психология са публикувани трудове както върху нейните теоретични основи, така и върху отделните ѝ проблеми. Освен отбелязаните по-горе трудове, публикувани главно от философските кадри, могат да се споменат и други, които са явиха в сборника „Философски проблеми на психологията“ (под ред. на А. Бънков, 1964), в които се разглеждат методологични и теоретични проблеми на психологията. Освен това бяха публикувани трудове върху такива проблеми като тези за развитието на психиката във връзка с наследствеността (Ив. Нетов, 1962), мястото на психологията между фундаменталните науки и системата на психологическите дисциплини и техните методи (Г. Пирьов, 1968, 1979, 1980). Значителен брой трудове бяха публикувани върху различни аспекти на един от основните проблеми — психологията на личността: потребностите, мотивацията, формирането на личността (А. Петков, 1965, 1978, 1980), за типологическите особености на личността (Т. Трифонов, Б. Първанов, 1970, Г. Йолов, 1964), за личността и професията (З. Иванова

и И. Косев, 1978), за „Способности и развитие“ (Г. Пирьов, Т. Трифонов, 1980), за личността на учителя (Ст. Жекова, 1978) и др.

Разработени бяха и някои проблеми на познавателните процеси, като: усещанията и възприятието (Д. Василев), паметта (В. Цолов), въображение-то (М. Бабанова, 1966, 1977), мисленето (Г. Пирьов, К. Гурбалов, Ст. Пеев, Ц. Цанев, 1979), а също така и психологически проблеми на лъжата (Л. Леви).

Сравнително повече са разработени проблемите на педагогическата психология, които имат значение за педагогическата практика и теория. Това важи преди всичко за публикациите върху психологическите основи на учебния процес, които са разработени от различни страни, като: психологията на творческия образователен процес (Цв. Петков), психологическа същност на учебния процес (Т. Самодумов, 1950, Г. Пирьов, 1949, 1953, Ст. Цоневски, 1965), за управлението на учебния процес (Д. Йорданов, 1972), както и психологията на дидактическите принципи за нагледност и съзнателност (Г. Пирьов, 1958), за индивидуален подход (П. Александров, В. Данаилов). Във връзка с това се намират и някои по-общи въпроси от психологията на обучението (Л. Георгиев, 1966), както и за психологическите основи на политехническото обучение (З. Иванова, 1962), на програмираното обучение (С. Стамбалиев, Д. Цветков), на проблемното обучение (Г. Пирьов, 1972). Разработени са, макар и все още недостатъчно, и някои психологически проблеми на обучението по отделните учебни предмети, като география (С. Стамбалиев), физическо възпитание (Св. Димитрова, 1971), по музика (Т. Янкова, Тр. Миланов) и др. Все в тази връзка са и публикациите върху проблемите за развитието на мисленето в процеса на обучението по аритметика (Л. Георгиев, 1956), по физика и трудово обучение (Г. Пирьов, С. Желев, В. Метев, 1964), при решаване на технически задачи (1976, 1979), както и в процеса на детските игри (Г. Пирьов, Ст. Жекова, Н. Витанова и др., 1968).

Психологията на възпитателната работа, макар и сравнително по-малко, се разработва в няколко труда, като например: психология на отношенията в класа и психология на малките групи (Л. Десев, 1970, 1977), възпитателните отношения в колектива (М. Андреев, 1969). Беше публикуван сборник на тема „Социално-психическият климат в ученическия колектив и комунистическото възпитание“ (1975), в който се поместиха някои от докладите на Националната конференция на Дружеството на психологите, посветена на актуалния проблем за психическия климат. Печата се и друг сборник върху психологическите проблеми на възпитанието с докладите на български и чуждестранни автори, участвуващи в конференцията, организирана от Института по марксизъм и Дружеството на психологите. Психологическите проблеми на училищното и професионалното ориентиране се разработват както в аспекта на педагогическата, така и на трудовата психология. Значителен стимул в това отношение е специализираният бюллетин по тези проблеми на Министерството на народната просвета. Между проблемите, обхванати от българските психологи, могат да се отбележат тези за ориентиране към висше образование (1947), към производствените професии, към учителската професия, както и за професионалните способности, професиите на бъдещето (В. Цолов, Тр. Трифонов).

Не са останали без внимание и някои въпроси, относящи се до отклоняващите се от нормата деца, както и тези, които създават трудности при обучението и възпитанието (В. Манова, Г. Пирьов, Ив. Керековски, 1971).

Същевременно се разработват и някои проблем на обучението и възпитанието на децата, които проявяват по-високо общо интелектуално развитие или някои специални способности.

Вижда се, че работниците в областта на педагогическата психология в нашата страна не остават чужди на нуждите на педагогическата практика. Във връзка с това трябва да се отбележи и твърде интензивното разработване на някои проблеми на естетическото възпитание (Ж. Атанасов), както и по-специалните области на изобразителното изкуство (Д. Немцов и др.). (За по-подробна библиография вж. З и 4.)

В тясна връзка с проблемите на педагогическата психология у нас се работи и върху редица проблеми на възрастовата психология. В няколко публикации са разгледани важни аспекти на основния, методологически проблем за развитието — неговите фактори и движещи сили, ролята на наследствеността и възпитанието, като е предложена система за периодизацията на развитието, отговаряща на нашите образователни и социални условия (Ж. Атанасов, 1950, Г. Пирьов, 1952, 1974 и др.). Макар и все още недостатъчно, разработват се и някои проблеми на психическите особености през различните стадии на развитието. Сравнително най-пълно това е постигнато за ранната детска възраст благодарение на системните проучвания на В. Манова — Томова и нейните сътруднички (1956, 1967, 1969, 1979 и др.). Не малко внимание е отделено и на предучилищната възраст, за която най-значителни публикации има относно играта като доминираща дейност през този период (Е. Петрова, С. Жекова, Г. Пирьов, Н. Витанова). А по случай Международната 1979 г. на детето беше публикуван колективен труд „Играта и играчката в живота на детето“ (Г. Пирьов, Е. Петрова, Ж. Атанасов, Ст. Мутафов, Н. Витанова и др.). Публикувани са резултати от проучвания на ранната училищна възраст (Цв. Петков, Ив. Димитров), както и на юношеската възраст (Х. Силгиджян). Но за психическите особености през по-късните възрасти има само отделни публикации, например за младежката възраст (Г. Йолов и сътр., 1980), а още по-малко за зрялата и старческата възраст (Ф. Гечов и сътрудници).

Друга психологическа дисциплина, която се разработва във връзка с потребностите на практиката, е психологията на труда. Публикуват се трудове върху психологическите аспекти на повишаване производителността на труда чрез професионалното ориентиране, подбора и адаптацията на кадрите (З. Иванова, Е. Русинова), както и психологическите условия за научната организация на труда при условията на техническия прогрес (Т. Трифонов, Г. Пирьов, 1967), ролята на съревнованието (И. Косев). Между специалните клонове на трудовата психология сравнително по-вече се разработват проблемите на транспорта за подбора на кадрите с оглед преодоляване на пътно-транспортните произшествия (Хр. Бонев, Чуровски и др.). По-специално внимание е отделено на психологията на летците, а през последните години и на психологическите проблеми за подбора и подготовката на космонавтите (Кирил Златарев, 1960, 1980).

Във връзка с това е подета и работа по и нженерна психология. Освен някои конкретни проучвания, като тези за психологическите проблеми на машиностроенето (З. Иванова, 1969), на работата на телетиписта (Л. Генева), върху темата „Човекът и системата на управление“ (Ев. Apostолов и К. Гурбалов, 1977), беше публикуван и колективен труд „Инженерна психология“ (Пр. Трифонов, Г. Пирьов, Д. Иорданов, С. Минкова,

1972). Актуалният проблем за интелектуализацията на труда беше обект на разглеждане в специален брой на сп. „Психология“ (1980, кн. 3).

След известен застой на работата в областта на социалната психология през последните години се забелязва значително оживление. Като се отразява междинният характер на тази дисциплина, в някой от публикуваните трудове доминира социологическият, а в други психологическият аспект на проблемите. Към първата категория принадлежи например трудът на Стоян Михайлов „Социализъм и отживелици“ (1967), а също така проучването на М. Драганов върху общественото мнение (1973), на В. Вичев върху „Критиката в колектива“ (1969) и др.

Към втората категория могат да се отнесат редица публикации въз основа на конкретни изследвания — на Георги Йолов върху „Масовата психика в критични ситуации“ (1975), „Личността и критичните ситуации“ (1977), както и трудовете на М. Драганов върху „Религиозната психика на българите“ (1968) и за душевността на българския селянин). Тук се отнасят и колективните трудове върху влиянието на земетресението върху амплитудата на психиката (1977), върху поведението и реализацията на младия човек (под редакция на Г. Йолов, 1980).

В областта на социалната психология у нас се оформя и специален клон — психология на управлението, който се разработва главно от сътрудниците на Академията на обществените науки и социалното управление. Освен основния труд на Филип Генов „Психологически аспекти на управлението“ (1974), публикувани са още няколко труда върху личността на ръководителя, взаимоотношенията между ръководители и работници (Ф. Генов, П. Василев, Ив. Иванов, С. Стаменов, Хр. Костадинчев (1977—1979), а също и за ролята на ръководителя при НОТ (К. Макарелов, 1971).

Все в проблематиката на социалната психология се включват и разработките на въпросите за социално-психическия климат, които бяха разглеждани в няколко доклада и научни съобщения на Националната конференция на Дружеството на психологите с участието и на К. Платонов, Е. В. Шорохова и др. Публикувана беше и отделна монография на тази тема (Ф. Генов, 1977). В рамките на социалната психология могат да се отбележат и публикациите върху някои проблеми на психологията на народната отбрана, главно място между които заемат въпросите за психологията на война (1960), за психическите промени у младия войник (1964), психологията на дисциплинарните нарушения (1968) — всички от Г. Йолов.

Значителна изследователска работа се извършва и в областта на психологията на спорта и физкултурата. Освен сборника „Някои основни въпроси на психологията на спортните игри“ (Б. Първанов, 1966), публикувани са и резултати от други изследвания — за мобилизиращата готовност на спортиста (Ф. Генов, 1972), за автогенната тренировка в спорта (Е. Генова, 1970), за промените в психиката на спортистите и за мисленето в спортната дейност (С. Димитрова, А. Такев, Н. Попов др.).

В областта на медицинската психология също се разработват някои проблеми, между които могат да се отбележат тези, които се отнасят до болното дете, промените в неговата психика, грижите за лекуването и възпитанието му (В. Манова—Томова и сътр.), а също и психологическите проблеми на реабилитацията след боледуване (В. Манова, Г. Пирьов, Р. Пенушкиева, 1976). Застьпени са и основните проблеми на психо-

хигиената (Ив. Темков и кол., 1969), на страховите състояния у децата (Хр. Христозов, 1973); проучват се проблемите на афазията (П. Овчарова, Ц. Гелева), на други отклонения от нормата, като психологията на глухите (Д. Денев, Балтаджиева), на различните степени на олигофрения (Ст. Мутафов), на говорните смущения (В. Иванов) и др.

Значителна научно-експериментална работа се извършва и в такива комплексни дисциплини, като психофизиологията (В. Бакалска, Гидиков, Митрани), невропсихологията в Център за изучаване на мозъка (Л. Мавлов и сътр.), в лабораторията по невропсихология при Медицинската академия и др.

И в областта на психология на творчеството е подета вече теоретична и изследователска работа. След капиталния труд на М. Ариаудов „Психология на литературното творчество“ (II изд. 1965) бяха публикувани някои трудове върху психологията на възприемането на художествени произведения (П. Русев), върху психологията на научното творчество (А. Поликаров, 1973, Г. Гиргинов, 1975), за педагогическото творчество (Д. Денев, С. Жекова, Г. Пирьов), както и върху някои частни въпроси, като психологията на творческото мислене (Т. Чакъров, 1979, на интуицията (С. Василев). Публикуван е и колективен труд за основните психологически проблеми на творчеството и неговите главни разновидности (Г. Пирьов, А. Поликаров, П. Русев, Тр. Трифонов, 1981).

Не е възможно в това кратко обзорно изложение да се отбележат всички публикации из различните клонове на психологията, нито да се споменат всички автори и техните трудове. Не е без значение да се спомене и това, че през периода на интензивното развитие на психологията бяха публикувани няколко основни университетски учебници: Детска психология (I изд. 1949, V изд. 1971), Педагогическа психология (I изд. 1948, VI изд. 1975), Експериментална психология (I изд. 1967, II изд. 1973), Психология на труда (1972), Обща психология (I ч. 1974, II ч. 1977), Спортна психология (1981), както и учебници за полувисшите институти по детска психология, Детска и педагогическа психология, Медицинска психология (1973). В процес на подготовка са и други подобни трудове.

От изложеното, което не претендира да дава пълна история на българската психология, се вижда, че в един много кратък период от няколко десетилетия тази наука напълно се оформя, застъпват се почти всички нейни клонове със значителна продукция, като през последните три десетилетия тя стъпва здраво на диалектико-материалистически основи и все повече се свързва с нуждите на цялата ни обществена практика. За равнището на психологията у нас говори и значителното признание, което срещат трудовете на редица автори в международния научен живот било чрез публикации на трудовете на много чужди езици (руски, английски, немски, френски, румънски, словашки, чешки, сърбохърватски, унгарски, италиански и др.), било чрез активното участие на българските психолози през последните десетилетия в много международни конгреси и съвещания. Осъществяват се вече и някои двустранни и многострани форми на сътрудничество с психолозите от други страни. Като пример за такова сътрудничество могат да се посочат както някои вече подписани договори (с психолозите от СССР, от ГДР), така и съвместни публикации, между които: Психологические проблемы на възпитанието, София, 1981; Психична регулация на дейността, С., 1980; Педагогическая психология в странах социализма, Прага, 1971; Arbeitsberatung

Psychologen Sozialistischer Länder, Potsdam, 1978; а също издаваното от 1958 г. международно списание на социалистическите страни STUDIA PSYCHOLOGICA, Братислава. Освен това може да се отбележи и участието на български психолози в конгресите на психолозите от СССР, Чехословакия, Унгария, Полша, ГДР, както и участието на психолози от тези и други страни в нашия първи конгрес (1977) и националните ни съвещания, на едно от които беше обсъждан проблемът за социалнопсихическия климат, по който нашата страна има водеща роля.

Разбира се, във всички набелязани посоки на теорията, практиката и международното сътрудничество не всичко е постигнато и не винаги се достига най-високо качество. Има някои области на психологията, които почти не се разработват, като например: математическата психология, зоопсихологията, психофармакологията, юридическата психология, психологията на масовата комуникация и др. Обаче стореното досега през последните десетилетия е достатъчна гаранция за още по-големи постижения в областта на психологическите науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиев, Емил, Кирил и Методий — истината за създаването на българската и славянската писменост, С., 1969.
2. Драганов, М., Социалната психология в България, С., 1971.
3. Пирьов, Г. Д., Детската и педагогическата психология през годините на Народната власт, Нар. просвета, 1969, кн. 8.
4. Пирьов, Г. Д., Развитие педагогической психологии в Болгарии с 1945 по 1970 г., сб. Педагогическая психология в странах социализма, Прага, 1971.
5. „Психология“, 1974, кн. 3.
6. Страбългарски страници, Антология, С., 1968.

ON THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY AS SCIENCE IN BULGARIA

G. PIYROV

The early manifestations of interest towards the problems of psychology in an as remote past as in ninth and tenth century are pointed out, especially in the works of Joan Exsarch, followed by many pronounced personalities of the Bulgarian renaissance during the 19th century (S. Rakovski, L. Karavelov, Chr. Botev, I. Selimski, P. Beron etc.). The process of formation of psychology as science is traced out in the works of the Bulgarian marxists philosophers D. Blagoev, T. Pavlov and others, as well as in the lecture courses and publications of the representatives of Sofia University N. Alexiev, S. Kazandjiev, M. Dimitrov, D. Katzarov, M. Geraskov. The growth of this process in the more favourable conditions after the victory of socialist revolution in our country is outlined and is traced out in the activity of the founded psychological departments and psychological research units, in which psychology is being developed as one of the fundamental sciences. In the process of differentiation and integration of this science intensive work on different psychological problems is

carried out; studies are published in the area of General psychology, Developmental Psychology, Psychology of labour, Social psychology, Medical psychology, Sports psychology etc. The needs of the social and educational practice become more and more in the focus of Psychology. A good international cooperation in the psychological inquiry is established.

Аbonаменти за списание „Психология“ се приемат във всички пощенски станции в страната.

Годишен аbonамент — 3,60 лв., полугодишен — 1,80 лв.

Краен срок за аbonиране — 10. XI. 1981 г.

РОЛЯТА НА МОТИВАЦИЯТА ВЪВ ФОРМИРАНЕТО НА ПСИХИЧНАТА СТРУКТУРА НА ЛИЧНОСТТА

A. ПЕТКОВ

Единството на психика и дейност е основен методологически принцип в материалистическата психология. Това единство намира реален израз в психичната регулация на човешката дейност. На личностен уровень психичната регулация се извършва чрез мотивацията.

Последното налага личностния, мотивационен подход на изследване на психичното.

За да бъде личността реална, а не абстрактен символ в обществените отношения, нейната дейност трябва да се разглежда като вътрешно обусловена, т. е. да се изследва психичното ѝ съдържание.

Личностният подход ни помага да излезем от абстрактно гносеологическото противопоставяне „съзнание—познание“ на битието, защото човекът е този, който познава, а не никакво абстрактно „съзнание—познание“. Човек влиза като съставка в битието с всички свои съществени връзки и отношения. Гносеологическият аспект не може да разкрие цялата съвкупност от сложни отношения и взаимовръзки между човек и битие, на человека като жива, реална, конкретно-историческа личност със свой вътрешен психичен свят.

Това налага да се проникне в движещите сили на човешката дейност, да се разкриват потребностите, интересите, мотивите, целите, възприетите от личността социални норми и ценности и т. н., т. е. да се разкрива вътрешното психично съдържание на човешката дейност.

Материалните, обективни фактори, за да предизвикат дейност в личността, трябва да се „преработят“, „трансформират“ във вътрешно-психично, да се превърнат в субективно преживяване на личността.

„Никой не може да избегне обстоятелството, пише Енгелс, че всичко, което подбуджа човека към дейност, е длъжно да премине през неговата глава; даже храненето и пиенето човек приема след като настъпи усещане за глад и жажда. Въздействията на външния свят върху человека се трансформират в идеяна сила.“

От това следва изводът, че всяка дейност на человека е вътрешно психично мотивирана. Мотивацията представлява основното психично съдържание на личността.

Това е най-важният проблем в изследването на личността, защото:

- мотивите са подбудителен организиращ и контролиращ фактор в човешката дейност;

- мотивацията разкрива психичното съдържание и регулация на личността;

- мотивацията е вътрешна психична детерминация на личността, без която няма дейност. Всяка дейност е вътрешно психично мотивирана;

— мотивацията опосредствува външната обективна детерминация на човешката дейност чрез психичната.

Мотивацията изразява вътрешното субективно оценъчно отношение на човека към неговата дейност, към задачите, които си поставя, към другите хора, към обществото.

Чрез мотивацията в процеса на дейността се изявява цялостната личност. Според С. Л. Рубинщайн учението за мотивацията съставлява ядрото на личността. Мотивите са свързани със структурата на съзнанието, с неговите динамични състояния, актуални потребности, доминиращи връзки, установки и т. н.

Мотивацията е израз на активната избирателна преобразуваща тенденция на вътрешна психична структура на личността.

Със своята подбудителна и смислово-съдържателна страна тя е своеобразно отражение на външната среда. Подбудителната страна е свързана с потребностите, интересите, чувствата, с ценностното отношение на личността към обкръжаващата я среда, а смислово-съдържателната — привежда подбудителната в съответствие с външната предметна среда.

В структурата на мотивацията е отразена по своеобразен начин структурата на социалната среда, в която личността живее и работи.

В мотивацията се пресичат обективното със субективното. Чрез мотивите обективното преминава в субективно (в психична детерминация на дейността), а субективното пък чрез мотивите се реализира в обективно, материално (материализира се, определя се).

В мотивацията психичното се реализира като активно, избирателно, оценъчно и преобразуващо отношение към външната среда. В този вид психичното е действено и може да бъде обект на конкретно психично изследване, иначе то е абстрактен феномен.

Чрез мотивацията се изясняват мястото и ролята на психичното във всеобщата връзка и взаимоотношение на предмети и явления от материалният свят.

Мотивационният подход осигурява обективен действен анализ на човешката психика, преодоляването на абстрактния функционалистичен подход на изследване. Чрез мотивите всички психични функции на човека се обединяват в цялостна структура, в динамично единство в личността като субект на дейност.

Мотивацията разкрива основната роля и предназначението на психичния живот, на вътрешната психична структура на личността, нейните приспособителни и преобразуващи функции, т. е. да при способява личността към външната среда. Тя ни привежда към вътрешния субективен свят и преживяване на конкретната, реална личност, към закономерностите на нейното формиране и функциониране.

Никаква възпитателна и организаторска дейност, никакво въздействие върху личността не е възможно без познаването на онези конкретни закономерности, по които се формира вътрешният психичен свят на реалната конкретна личност, които обуславят вътрешното отношение, готовността на личността да се поддаде на въздействието на външната среда.

Чрез мотивите в дейността на човека се обективизират субективното му разбиране на смисъла и значението на неговата дейност, на смисъла на неговия живот.

Мотивацията на поведението възниква върху основата на своеобразна

структура и организация на психичния живот на човека, което води до извършването на определено действие. Мотивацията представлява определено динамично състояние на съзнанието и установка към дейност. Тя е динамична, функционална система на съзнанието със своя специфична структура, отразяваща структурата на личността. Следователно мотивационният процес е свързан с определено динамично състояние и функционална структура на съзнанието, с актуализацията на определени потребности, емоционални преживявания, репродуциращи в съзнанието съответни асоциирали се с тях психични комплекси от връзки, които придобиват доминиращ характер. В резултат възникват определени функционални системи и установки за действие. Съзнанието по-нататък санкционира дадена дейност с оглед не само на интересите на дадена личност, но и на обществото.

Основен фактор, организиращ мотивационния процес, неговите структурни елементи в единна мотивационна система, е външната обкръжаваща личността социална среда. Но тя не определя непосредствено характера на мотивационната система. Непосредствен подбуждащ и организиращ фактор на мотивационния процес е психичната структура на личността. Конкретните мотиви на дейността на личността зависят от конкретните взаимоотношения между психичната структура и външните условия.

Мотивацията като конкретно проявление на вътрешната психична структура, неин функционален орган се явява посредник между външната обективна структура на социалната среда и вътрешната психична структура. Външната структура чрез мотивацията влияе върху психичната структура. Това става чрез т. н. обратна аферентация, която сигнализира за полезността на ефекта от дейността, дали той отговаря на първоначалната цел и мотиви. Ако не намери подкрепа в полезен за личността ефект, мотивационният процес се разпада. Трябва да възникне нова мотивация, с ново психично съдържание, което да води до целесъобразни на изискванията на външната среда действия.

Когато мотивацията се окаже целесъобразна, т. е. намери подкрепа в положителен за личността ефект от действието, тогава това психично съдържание, при честото повторение на тази дейност, се генерализира, оказва формиращо влияние върху психичната структура на личността. Следователно в този случай мотивацията играе ролята на структурообразуващ фактор, тя непрекъснато проверява и привежда в съответствие вътрешната психична структура с външната. Това обстоятелство разкрива един основен материалистически принцип при решаването на проблема за психичната структура на личността, а именно, кой е основният структурообразуващ фактор при изграждането на психичната структура на личността. Очевидно това е външната социална среда. Каналът, чрез който тя действува структурообразуващо, е мотивационният процес. Той непрекъснато привежда в съответствие вътрешната психична структура с изменението на външната социална структура.

Така намира решение друг въпрос на психичната структура, целта на нейното изграждане и функциониране. Тази цел е психичната адаптация на личността към външната среда. За правилното уравновесяване на личността към социалната среда психичната структура трябва да съответствува, да е своеобразно отражение на социалната. В този случай дейността на личността е целесъобразна, адекватна на изискванията на средата. От психопатологията знаем, че при дезинтеграция на личността, при болестна структура на

съзнанието действията на човека губят адекватност по отношение на изискванията на средата.

Психичната адаптация не трябва да се разбира като пасивно приспособяване на психичната структура към външната среда. Това е активен процес. Тази активност намира израз в стремежа на психичната структура да се запази такава, каквато е, и да функционира като цялостна система съобразно своите вътрешни тенденции. Затова тя се стреми да намери или да създаде такива условия, които да осигурят нейното нормално функциониране като цялостна система.

Може да възникне конфликт между изискванията на психичната структура и изискванията на външната среда. Този конфликт се решава по следния начин. Личността или изменя, преустроява външната среда съобразно изискванията и тенденциите на своята структура, или, ако липсват реални възможности за това, тя изменя своята структура съобразно изискванията на средата. Това става чрез изграждането под давлението на външната среда на съответна мотивация с ново психично съдържание, което намира подкрепа във външната среда чрез необходим и полезен за личността приспособителен ефект.

Новото психично съдържание на тази мотивация постепенно придобива доминиращ характер в психиката на личността, получава се своеобразна дислокация и се установява нова вътрешна структура, при която се актуализират нови психични комплекси, придобиват доминиращ характер, възникват нови образи и представи, чувства, идеи, нравствени принципи и норми и т. н.

В мотивацията се структурират в действено единство подбудителните, афективни, познавателни и ефективни фактори на дейността. Те не само се привеждат в действено единство, но се свързват трайно в мотивацията с определени действия. По този начин се създава относително траен функционален орган, който лежи в основата на качествата на личността и поражда вътрешна тенденция, наклонност към определени действия.

Изменението в психичната структура на личността става чрез мотивацията. Пътят за преработката на външното във вътрешна психична структура на личността преминава чрез мотивацията, тъй като тя циментира различните психични компоненти във функционално единство, във функционален орган на психичната структура.

От една страна, мотивацията се определя от вътрешната психична структура, а от друга — чрез нея се внасят изменения в тази структура. Тя е филтър, през който външното преминава във вътрешно.

Не всяко психично съдържание, което възниква в съзнанието на човека, оказва формиращ ефект на личността, а само това, което намира подкрепа в целесъобразна и полезна за личността дейност, придобива личностен характер и се преживява от личността като нейно вътрешно състояние. Само тези идеи, убеждения, система от знания, чувства, нравствени преживявания и др. се закрепват в психичната структура на личността, които са влезли в съдържанието на мотивацията и са получили подкрепа в полезен за личността ефект от дейност и същевременно са намерили своеобразна подкрепа във вътрешната психична структура на личността.

Това разкрива нови аспекти в изследването на конкретните психологически механизми при формирането на личността.

THE ROLE OF MOTIVATION IN THE DEVELOPMENT OF THE
PSYCHIC STRUCTURE OF PERSONALITY

A. Petkov

Motivation is considered by the author as manifestation of the inner psychic structure of personality and as its functional organ. In the same time, it is performing the role of a structure-formative factor securing continuity of the inner psychic structure's consistency with the external social environment. Motivation is functioning as a filter in the transition of external experience into inner structure. Such is the way of development of psychic adaptation of personality towards external environment and the correspondence between psychic structure and social surroundings. In the psychic structure usually is fixed such psychic contents which has already been motivational contents of definite activity, and is purposeful and useful from the point of view of personality.

ЗА ПОЛОЖИТЕЛНИЯ СМISЪЛ НА ПОНЯТИЕТО „БЕЗСЪЗНАТЕЛНО
ПСИХИЧЕСКО“

Р. Й. КОЧЕВ

Като се има предвид натрупаният експериментален и теоретичен материал във връзка с отдавна дискутирания проблем за безсъзнателното, вече едва ли може да се оспорва положението, че съществуването и осъзнаването на психическото не се покриват едно с друго. Оттук произтича и правото на съществуване на проблема за безсъзнателното като собствено психологически проблем, или казано по-точно — като комплексен проблем, в който особено съществен е психологическият аспект.

Фактите, говорещи за реалността на безсъзнателното като задължителен компонент на почти всяка форма на психическа дейност, са представени днес в световната литература в такова количество, че по-нататъшното им натрупване едва ли е необходимо (2, с. 28). При това се констатира „неогъстрилост на присъствието на неосъзнаваемото в това, което се отразява в душевния живот на човека като израз на висшите форми на организацията му“ (2, с. 19).

Както е известно, положителен смисъл понятието за безсъзнателното придоби (или по-точно е да се каже: положителният аспект на психологически полиморфното понятие за неосъзнаваемост се разкри) в контекста на разработваната от Д. Н. Узладзе и неговата школа теория за психологическата установка. Установката тук се разкрива като специфична форма на съществуване на психическо съдържание, чиято функция е различна от тази на съдържанието на съзнанието. Въпреки че последната, като състояние на субекта, се оказва „напълно действителен и реален факт, направляващ и определящ съдържанието на съзнанието... то не следва да се назовава съзнателно“ (10, с. 149). „Това състояние представ-

лява своеобразна тенденция към определени съдържания на съзнанието. То не е частично съдържание на съзнанието, не е изолирано психично съдържание, което да се противопоставя на другите съдържания на съзнанието и да встъпва във взаимодействие с тях, а никакво цялостно състояние на субекта . . . момент от неговата динамична определеност“ (накатам, с. 150).

Понятието за установката като цялостно състояние на субекта, което е необходимо условие за възникването на каквато и да е психическа и съзнателна дейност, понастоящем е твърде обогатен със съдържание. При това то излиза по значението си далеч от рамките на представата, давана от различните опити по възприятие, които се привеждат обикновено като доказателство за съществуването на установката (вж. напр. 10, с. 140—144) и не могат да служат сами по себе си за илюстриране наличието, същността и ролята на установката в най-висшите форми на психическа дейност. Последната, макар че понятието за нея и неговият статус в психологическата теория, съсем не са лишени от противоречия и дискусационни положения, се разкрива като неизменно и неосъзнато присъствуващ компонент в психическите дейности от всякакво естество. Важността на понятието за установката се определя главно от обстоятелството, че то отразява цялостното, интегрално състояние на субекта, възникващо върху основата на определена потребност и обективни условия за нейното задоволяване, а всички психически процеси неизбежно се развиват на базата на такова състояние, непременно се интегрират на основата на единната насоченост на субекта. Именно в тази връзка Узнадзе обръща внимание на обстоятелството, че „убеждението в това, че съществуват само съзнателни форми на психическата активност, довежда традиционната психология до фактическо отричане съществуването на цялостен, активен субект на психическия живот, несводим към съвкупността психически преживявания“ (9, с. 170).

Разглеждана само като състояние, готовност, ориентация, нагласа, без влагане на друго съдържание в тези понятия, установката се явява като абстрактна същност, с понятието за която се визира личността главно от външната ѝ страна — от гледна точка противостоенето ѝ на външния свят (проблемната среда), като целестремена активна същност. При това не се акцентира на вътрешнопсихическата същност и начин на реализация на разглежданото състояние. Готовността на личността за никакъв род възприятие и дейност, ориентацията ѝ в никакво направление, насочването на съзнанието в определена посока са неизбежно свързани с организирането на психологическата реалност по определен начин. В тази връзка установката може да се разглежда като активизиране на определена функционална система (6, с. 103), явяваща се като „психически функционален орган, интегриращ в действено динамично единство афективно-подбудителните, познавателните и ефективните фактори на дейността“ (7, с. 44, 54, 57 и др.). Именно това единство между установката, разглеждана като ориентация — готовност и вътрешнопсихическата организация на субекта, води до значително обогатяване на понятието за установката в наличните в литературата контексти. При това често то включва имплицитно в себе си позоваване на психологическата реалност, разглеждана като системно-структурно психическо образование, обуславящо съответната готовност на субекта. Разбира се, обогатяването на това понятие му придава известна неопределеност, многозначност, която води до опасност от универсализиране на установката като

всичко обясняващ принцип (6, с. 99). По такъв начин по отношение на установката и като подлежаща на научен анализ емпирична реалност, и като обяснително понятие възникват редица въпроси (7), които изискват внимателно концептуално-теоретично изследване на психологическия статус на разглежданата постановка и разграничаване различните значения и смислови нюанси в понятието за установката.

При всички случаи обаче е безспорно, че то трябва да се разглежда като психологическо понятие с цялостно-личностни измерения, като характеризиращо някакво актуално (или потенциално) доминантно интегрално състояние на личността, като „своеобразен модел на фундаменталното единство на човешката личност“ (1, с. 37) и това определя неговото значение за психологическата теория. Психическата организация на индивида, в която протичат във всеки момент от дейността му процесите на възприятие, осъзнаване, решаване на задачи, възприемане и пораждане на речта и пр., в своята цялостност се отразява в понятието за установката. Всяка установка, разглеждана като цялостно психическо образувание, синтезиращо в действено динамично единство субективни и обективни детерминанти на психиката, лежи в основата на съзнанието в дадения момент като необходима предпоставка за работата му в определена посока. Изхождайки от тази част на характеристиките на установката, в която тя се разкрива само като глобално-личностно състояние и психическа организация на субекта, предшествуваща и необходима за извършването на всяка съзнателна дейност, това положение едва ли може да бъде оспорвано. Дискусионността тук идва най-вече от постулирането на принципиалната безсъзнателност (неосъзнаваемост) на установъчния феномен¹ и противопоставянето му по този начин в някои контекстове на съзнанието или издигане ролята му над тази на съзнанието на личността. Именно в тази връзка е особено важно да се разкрие и изясни положителният смисъл в понятието за безсъзнателното и да се разграничи от отрицателния. От друга страна, за да не се хипостазира ролята на установката като безсъзнателно функциониращо психическо образувание и за да не се губи личностният аспект на проблема е необходимо разграничаването на понятието за съзнание на личността в неговата глобалност и тоталността на възможностите му и понятието за актуално-моментално, сътрапционно съзнание. Последното се явява като ограничено съзнание — с определена насоченост и относително тесни възможности и в неговата основа лежи именно определена установка. „Текущо настояще“ на личността е актуално-моменталното съзнание, определяща за което до голяма степен е установката, обаче над ситуацияното съзнание се намира собствено личностното, глобално съзнание с волевите му функции, което управлява смисловия процес и следователно стои (по принцип) над съответната установка. Именно поради това висша инстанция в мисленето е съзнанието — смисловият процес протича по принцип под неговия диктат, а не под диктата на установката като неосъзнавано психическо образувание. Разбира се, приоритетът на съзнанието спрямо безсъзнателното е в различна степен, в зависимост от активността и развитието на съзнанието на конкретната личност.

Този проблем има и друга страна, свързана с тезиса за безсъзнателността на установъчния феномен и положителния аспект на тази безсъзнателност,

¹ В това отношение също са налице някои противоречия и спорни моменти, върху които няма да се спирате (вж. напр. 1, с. 148).

аспекта на диалектическото единство на съзнателното и безсъзнателното в установката като цялостно-личностно психическо образувание². Безсъзнателността на установката трябва да се възприема само в определен смисъл на това понятие и с определени уговорки, които имат много съществено значение. Емпирически констатираният факт, че функционират, установката, като организирано по определен начин психическо съдържание, остава извън вътрешното зрително поле на субекта, извън феноменалното поле на съзнанието, се обяснява теоретически преди всичко със системно-цялостния характер на установъчния феномен. Установката, явявайки се цялостно-личностно състояние (образувание) не може да бъде факт на непосредственото преживяване на субекта, не може да бъде отделен акт на съзнанието (вж. напр. 1, с. 90, 93 и др.). Но неосъзнаваемостта или трудната осъзнаваемост на установката в нейната цялостност не означава, че тя не може да се осъзнава в отделните ѝ градивни елементи (система от които се явява тя като психическо образувание), фрагменти психично съдържание от мотивационно, когнитивно и друго естество. Тази неосъзнаваемост в системно-цялостен аспект не означава, че установката не може да бъде изградена от съзнателни, осмислени компоненти. В тази връзка може да се говори за установка, сформирана в план на обективизацията (вж. напр. 1, с. 149), т. е. установка, явяваща се продукт на съзнанието — макар и безсъзнателно функциониращо в даден момент, но съзнателно като отражение на съответните аспекти на действителността психическо образувание. За да се изтъкне диалектическото взаимодействие на безсъзнателното (в смисъл на установъчно психическо съдържание) и съзнанието е необходимо да се подчертава постоянната взаимовръзка на състоянието на установката и обективизацията (2, с. 57).

Неосъзнаваемостта на установката като системно-психическо образувание в момента, когато тя е актуално-доминантна, е свързана по принципиално необходим начин с едно единствено, но много съществено нейно качество, което в същност има положителен психологически статус. Става въпрос за това, че установката се явява дълбоко вътрешно, иманентно присъствуващо в актуално-моменталната психологическа структура на субекта съдържание. Може да се каже, че това е „егоцентрирано“, органично-обективно психическо съдържание — съдържание, влизашо в „Аз“-а на субекта, а не в „образа на Аз-а“. Последното се различава по психологическите си функции от съдържанието, дадено на субекта, т. е. съдържанието във феноменалното поле на съзнанието, с което субектът съзнателно и целенасочено оперира. Докато едното е „пред“ вътрешното зрение на субекта, другото е „зад“ него, първото има образно-субектен, а второто — иманентно-субектен характер. Психологическа същност на установъчното съдържание се явява не-неговата презентираност в съзнанието, а иманентната му активност, функционалната действеност, ограничната му включеност в интенцията на субекта.

На тази основа някои автори считат, че „проблемът за безсъзнателното (разглеждан в положителния ѝ аспект, б. м. — Р. К.) диктуват преди всичко въютивните, мотивационни явления“ (1, с. 100), които „по самото си същество се явяват не процеси на съзнанието, а техни възбудители, производи-

² Като говорим тук за цялостно-личностни измерения, имаме предвид личността като такава, каквато се явява в определен момент — като актуално-моментна модификация на последната със ситуационен характер.

тели“ (пак там, с. 101). Необходимо е обаче да се направят някои съществени уговорки в тази връзка. Преди всичко тук може да става въпрос не за съзнанието на личността изобщо, а само за неговото актуално-моментално (ситуационно) съзнание (състояние на съзнанието), което не може само по себе си да контролира, да направи съзнателни лежащи в основата му движещи сили (във всеки случай в някои техни аспекти). Спрямо ограничените възможности на разглежданото актуално-моментално състояние на съзнанието винаги е налице психическо съдържание с мотивационно-подбудителни функции, което остава безсъзнателно, но не е така по отношение съзнанието на личността, разглеждана в нейната цялостност. Ето защо не следва мотивационните явления да се смятат за безсъзнателни по принцип или че безсъзнателното има приоритет в подбудителните функции. Тук може да става въпрос само за това, че когато дадено психо-мотивационно съдържание е в специфично-действената си форма (т. е. влиза в структурата на актуално-доминантната установка), в известен смисъл и в определен аспект то владее съзнанието, а не съзнанието него. Това съдържание е „его—центрирано“ като иманентна същност на актуалното „Аз“ на субекта и поради това се намира не във феноменалното поле на съзнанието — като негов обект, а в неговите основи — като „скрит механизъм на осъзнаването, негови необходими психологически предпоставки“ (2, с. 41). Същото съдържание обаче по принцип може да бъде направено (или вече да е било) обект на съзнанието, resp. на съзнателен анализ и осмисляне и то, както ще изтъкнем по-долу, дори почти паралелно с установчното му функциониране. Но за това е необходимо личността в никакъв момент „да излезе“ от рамките на актуалното „Аз“, което я владее, необходимо е „съдържанието, относящо се към моето „Аз“ да стане за мен обект на разглеждане и оценка“ (8, с. 148). За тази цел последното трябва да заеме в действеното на субекта мястото на непосредствена цел на действието (9, с. 248). В такъв случай обаче то, бидейки едно и също психическо съдържание — отражение на някои аспекти на действителността, изменя своята модалност (вж. 8, с. 148), като излиза (в съответния момент) от структурата на актуално-моменталната установка и се фиксира като обект във феноменалното поле на съзнанието. Това не означава, че осъзнаният мотив, бидейки обект, не е активен, действен психологически фактор — неговата паралелна активност и презентираност се обуславят от „бимодалността на съзнателния акт“ (8, с. 148). Тази бимодалност се основава на наличието на установки (функционални системи — органи на съзнанието) от различни равнища в юрархичната структура на личността, които се актуализират в процеса на мислене за придаване различна насоченост на съзнанието. Бимодалността на съзнателния акт, изразяваша се в единство на съзнание и самосъзнание, се осъществява на основата на диалектическото взаимодействие и паралелно активизиране на установки от тези две равнища.

Достатъчно развитото съзнание се опира на установки, обезпечаващи все по-опосредствувания, по-съзнателен (resp. с по-малко елементи на безсъзнателност) характер на мисленето и поведението. Докато определена категория установки от едно равнище на съзнанието имат характера на спонтанно (поне в някои отношения) отражение на действителността, то друга категория, благодарение на локализираното в структурата им богато когнитивно съдържание, позволяват опосредствуването на действеното на субекта. Това става чрез презентирането и — на тази основа — съзнателно анализиране на неговото „Аз“ в съответните отношения. Опосредствуването, като издигане

на над-установъчно равнище в дадените отношения, е свързано с включването на собствено личностен компонент в структурата на познавателните процеси (срв. 10, с. 11). „Опосредствуването е едно от основните личностни образувания, свързано с осъзнаването на мотивите на дейността“ (пак там).

ЛИТЕРАТУРА

1. „Бессознательное. Природа, функции, методы исследования.“ т. 1, 2, 3, Тб., 1978, т. 1, 2. „Бессознательное“, т. 3. 3. Дубровский Д. И., Информация, сознание, мозг, М., 1980. 4. Зейгарник, Б. В., Опосредствование и само-регуляция в норме и патологии — ВМУ, сер. Психология, 1981 №2, 5. Леонтьев, А. Н., Деятельность. Сознание. Личность., М., 1977. 6. Петков, А., Психология на личността, С., 1976. 7. Петков, А., Психо-мотивационно съдържание на човешката дейност, С., 1980; 8. Тихомиров, О. К., Теоретические проблемы исследования бессознательного — Вопросы психологии, 1981, кн. 2. 9. Узиаде, Д. Н., Экспериментальные основы психологических установки, Тб., 1961. 10. Узладзе, Д. Н., Психологические исследования, М., 1966.

ON THE POSITIVE MEANING OF THE NOTION "UNCONSCIOUS PSYCHIC"

R. Kochev

The positive psychological contents of the notion of the „unconscious“ experience is analysed in the paper. The author's approach is based on the theory of the psychological settings which is considered here in its enrichment, observed in the psychological literature. Some additional formulations are introduced in the process of revealing the psychological status of that theory.

АГРЕСИВНОСТ И ДЕПРЕСИВНОСТ ПРИ НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ С АСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ

А. ШИШКОВ, М. АЧКОВА

Агресивността в човешкото поведение представлява социо-биологичен феномен, който може да бъде нормалпсихологичен, появяващ се в резултат на насилие или съответна щеностна позиция и абнормен — при болестни състояния и кризисни ситуации¹. В литературата агресивността обикновено се определя като постъпвателна действена активност на живота система с увреждащ резултат. Разглеждането на агресивността по този начин като че ли изключва наличието на депресивност, която най-често в представите на човека е свързана с емоционална и психомоторна потиснатост, парализираща действената активност. Сложността на психичните преживявания на человека обаче не отхвърля вероятността за подобно съчетание.

Създадените разнообразни теории за обяснение на агресивността, предлагани от физиолози, етолози, бихевиористи, психоаналитици и пр., разглеж-

¹ Шишков Ат., Агресията в биологичен и социален аспект, Съвременна медицина, С., 1979, 1, 45—50.

дат агресивността като инстинкт, нагон или стремеж на личността да изтъква своето превъзходство, довеждащо до открит акт на деструкция, чието насочване зависи от преобладаващия тон на емоционалната компонента. Така депресивността, свързана с нагона към смъртта, обяснява съществуващата според тях саморазрушителна поривност.¹

Напоследък с доста голяма популярност се ползва фрустрационната теория за обяснение на човешката агресивност. За разлика от първите ѝ представители — Ж. Долард, М. Милър, Л. Дууб и др.², които категорично отхвърлят вероятността за появата на депресивност при фрустрираща обстановка, Л. Бърковиц (1968)³ приема, че агресията не е единствен отговор на „незадоволеността“ и допуска тяхното съчетаване.

R. Kendell (1970)⁴ сочи, че между агресията и депресията (съвашана и като доминиращ тон, и като синдром) съществува в много случаи вътрешна корелативна свързаност — при нарастване на агресивната изявленост се завоалира подлежащата депресивна основа.

Несъмнено фрустрационната теория за агресивното поведение е едностраница и недостатъчна. Днес сложната и многослойна биологична и психо-социална обусловеност на агресията едва ли би могла да се оспорва от някой. И все пак в редица случаи на протестно поведение с антисоциална насоченост в юношеска възраст, ненадживяна фрустрация, чувство на обида, самотност и неразбраност от страна на околните, които в последна степен са корелати на депресивното настроение, могат да бъдат разкрити по несъмнен начин. Тяхното познаване би имало значение за необходимите мерки за социална профилактика и психотерапия.

Целта на нашето изследване бе да проследим дали сред юношите с асоциална изявленост има случаи, при които агресивните поведенчески отклонения се съчетават с депресивен основен тон на настроението и има ли вътрешна корелация и своеобразен баланс между тях.

М Е Т О Д И К А

Бяха изследвани 52 юноши с противообществени прояви, на възраст между 14 и 17 години — 22 момичета и 30 момчета, настанени в две трудово-възпитателни училища. Беше им възложено да попълнят анонимно картино-фрустрационния тест на Розенцвайг и да дадат отговори на двадесет и два въпроса от скалата за оценка на депресивност по Бек. Изследването бе анонимно, за да се гарантира по-голяма спонтанност и неподправеност на отговорите.

Данните от фрустрационния тест на Розенцвайг обработихме съгласно българската стандартизация, направена от К. Мечков⁵. Разработена бе оценъката на груповото съответствие (ОГС) и комплекса от факторите и категориите, показващи непримирияването на личността с външните обстоятелства.

¹ Г. Йолов, Личността в критична ситуация, Партиздат, С., 1975.

² Хр. Димитров, Неофрайдизъмът в съвременната психиатрия и медицинска психология, МФ, С., 1976.

³ В. Berkowitz, Roots of Aggression — Examination of the frustration — Aggression Hypothesis, N. J., 1968.

⁴ R. Kendell, Relationship Between Aggression und Depression, Archives general, Psychiatry, 1970, 22, 4, 308—318.

⁵ К. Мечков, Проблеми на психопатологията, С, 1978, докт. дис.

ства, обусловили фрустрацията ($E'/E/e$), ФС, ФЛ, Е-е, и обобщената Е-ка категория. Не се наложи съпоставка с другите фактори и категории, характеризиращи целия комплекс на поведенческо разнообразие, тъй като не бяха обект на изследването. Количествоизмерването на агресивната компонента извършихме по кодовата система на К. Мечков.

Изхождайки от други наши проучвания (Ат. Шишков, 1980)¹, при които се установява общо повищена агресивност на юношеската възраст, направихме съпоставка с контролна група, която включваше юноши от редовно училище.

Резултатите бяха обработени статистически и сравнени чрез t -критерия по формулата за малки извадки:

$$t = (\varphi_1 - \varphi_2) \cdot \sqrt{\frac{n_1 \times n_2}{n_1 + n_2}}$$

Резултати от картично-фрустационния тест на Розенцвайг

Общо при юношите — нормални и с асоциално поведение, така наречената чиста агресивност ($E-e$) се оказа по-висока от средната, изчислена за възрастни.

Използвайки кодовата система за оценка на К. Мечков, която се състои от шестстепенна скала при норма 3, установихме следните усреднени стойности при изследваните групи (фиг. 1) :

момичета с нормално поведение	4,4
момчета с нормално поведение	5
момчета с асоциални прояви	5
момичета с асоциални прояви	6,2

Противно на очакванията ни, най-висока агресивност показаха момичетата с асоциални прояви — сигнификантно повищена в сравнение с нормалните момичета и по-висока от тази на момчетата. Този факт е трудно обясним, но все пак бихме изтъкнали две съображения:

Първо — при нашите социални условия момичетата много по-рядко стигат до антисоциално поведение (попадналите в извадката най-вероятно са екстремните случаи на непълнолетни момичета с повищена агресивност).

Второ — сред момчетата от трудово-възпитателното училище се оказа, че голям брой произхождат от малцинствата (най-често цигани), при които агресивността не е висока, но някои тяхни транскултурални особености, като търпимостта им спрямо дребни деликли, ги прави с обичайна асоциална насоченост.

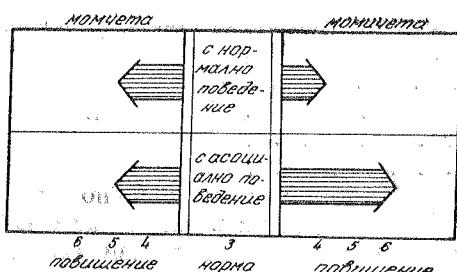
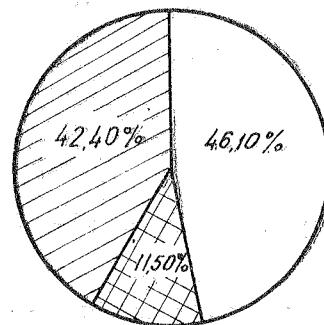
По отношение на вътрешната структура на агресивността както при момчетата, така и при момичетата от двете групи най-изявена се оказа непримиримостта към личността на фрустратора (E). Тази констатация подкрепя друго наше проучване, където установихме, че подрастващите с асоциални прояви, независимо от наличието или липсата на психични отклонения, показват непримиримост към личността на фрустратора за разлика от подрастващите с нормално поведение, чиято непримиримост беше насочена към фрустриращата ситуация¹.

¹ Шишков Ат., Агресивната нагласа на личността — предпоставка за противообщественото поведение на непълнолетните, Психология, 1980, 1, 16—22.

Резултати от скалата за измерване депресивността по Бек

Измерените стойности по Бек показваха повищена депресивност сред юношите с антисоциални прояви както при момчетата, така и при момичетата. Без повишение на депресивността се оказаха средно 42,4%. Умерено повищена депресивност имаха 46,1%, а силно повищена — 11,50% (фиг. 2).

При направена от нас съпоставка с депресивността по литературни данни на младежи без асоциално поведение, но с извършени суицидни опити се установи, че депресивността при юношите с асоциални прояви е значително по-висока.

Фиг. 1. Повищена агресивност над нормата, установена с теста на Розенцвайг

Фиг. 2. Измерена по скалата на Бек депресивност

Съотношение между агресивност и депресивност съгласно приложените тестове

При 40% от момчетата се установи съчетание на повищена агресивност с повищена депресивност. При момичетата този процент се оказа значително по-висок — 59,1%. Най-вероятно при женския пол агресивната поведенческа реактивност се влияе в по-голяма степен от депресивитета, или което е по-вероятно, непримиримостта към фрустрацията при тях има по-големи параметри. Емоционалното отреагиране е по-разнообразно и нюансирано (фиг. 3).

Само при един случай се установи тежка депресивност и понижена агресивност, което бъди съмнение вече за депресивно заболяване.

ОБСЪЖДАНЕ

По отношение на взаимозависимостта между агресия и депресия могат да бъдат изказани различни предположения. Депресията може да предхожда поведенческите отклонения и тогава агресивността да се приеме като ком-

пенсаторен механизъм, с помощта на който подрастващият се стреми да подобри своята приспособимост към социалната среда, която в случая е значително намалена (ОГС < 3). Или което е по-вероятно, тя може да бъде резултат на приложените мерки за стеснение — настанявана в ТВУ.

Направените тълкувания не ни ангажират с фрустрационните глъбинопсихологични теории за агресията. Честото откриване на минимална мозъчнаувреда, невротична предиспозиция или конституционална заложеност буди съмнение за болестна обусловеност на установеното съчетание. Депресията може да е реакция спрямо невъзможността да се отговори на социалните изисквания при болестната непълноценност, което създава непрестанно състояние на фрустрация. А фрустрацията според Н. Левитов (1967)¹ обуславя не само агресивната компонента в поведенческото разнообразие на индивида, но и психомоторната и емоционалната потиснатост, достигаща понякога до степен на депресия. В ситуацията на фрустрация, когато се затруднява постигането на дадена цел, човек нерядко изпада в отчаяние, което поражда появата на „защитни механизми“ (В. Зейгарник, 1981), включващи агресивния отговор².

При 42,40% от изследваните не се открива депресивност. Част от тях показват само повищена агресивност, която може да бъде както следствие на фрустрация, така и болестно мотивирана. В тези случаи „защитният механизъм“ е най-често несъзнателен и агресивността е обикновено проява на негативизъм. Или както Б. Зейгарник отбелязва (1981)² — „Дързостта и невъзпитаността на подрастващия представлява в много случаи неудачна компенсация на неувереността и незащитеността против жестоките мерки на възпитание“.

Когато агресивността и депресивността корелират в границите на нормата, трябва да приемем заучени поведенчески стереотипи или асоциална личностова позиция поради неблагоприятно социално въздействие. В същност се отнася за чужда на нашите възгледи морална позиция, когато подрастващите извършват своите поведенчески отклонения не поради неразбиране или нежелание да живеят честно, а поради наличието на „сформирана и станала достатъчно инертна система от смислови образувания, което независимо от нежеланието или неразбирането определя извратеното („престъпно“) отношение към света“ (Братусь В. С. 1981)³.

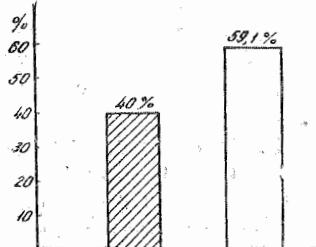
ИЗВОДИ:

Извършеното от нас изследване на сравнително малък брой пробанди не ни дава право на окончателни изводи. Несъмнени са обаче следните констатации:

¹ Левитов Н. Д. Фрустрация — один из видов психических состояний, Вопросы психологии, 1967, 6, 118—129.

² Зейгарник Б. В., Опосредствование и саморегуляции в норме и патологии, ВМИ, Психология, 1981, 2, 9—15.

³ Братусь В., К изучению смысловой сферы личности, ВМУ, Психология, 1981, 2, 46—54.

Фиг.3. Съчетание на повищена агресивност и депресивност при момичета и момчета с асоциално поведение
защрихованите колони — момчета
белите колони — момичета

1. При подрастващите с асоциално поведение агресивните тенденции се съчетават в голям процент от случаите с депресивен основен тон на настроението, особено подчертан при момичетата (59,1%).

2. Установеното разнообразие на съчетанието показва, че децата с асоциално поведение не могат да се разглеждат като еднородна група. Разнопосочността на вътрешната корелация и своеобразният баланс между агресия и депресия при конкретния казус ни задължава да търсим сложното пропорционално съучастие на биологични, психологични и социални моменти.

3. Обобщените от изследването данни трябва да се имат предвид пред педагогическата работа. Те обосновават необходимостта от психологично изследване и диференцирано прилагане на индивидуално дозирано медико-педагогично корекционно въздействие при значителна част от подрастващите с асоциална девиантност.

AGGRESSION AND DEPRESSION IN GROWING UP SUBJECTS WITH ASOCIAL BEHAVIOUR

At. Shishkov, M. Achkova

A study on aggression and depression in growing up subjects with asocial behaviour by administration of the Picture Frustration Test of Rosenzweig and Beck's scale of evaluation of depression is presented. The results obtained in the investigation show that the aggressive tendencies in a great percentage of the cases are combined with a depressive tone of the spirit. The specific balance of correlation is interpreted by the authors in the light of a complex proportion of the co-participation of the influences of biological, psychological and social components in each of the subjects.

The findings are important for pedagogical practice and the methods used are recommended as a diagnostical means of differentiated pedagogical influences in cases where a correction of asocial behaviour deviance in growing up subjects is necessary.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПСИХИЧЕСКИЯ СТАТУС НА СОБСТВЕНОТО ИМЕ

СВ. ПЕЦОВ

В марксическата психологическа наука личността и обществената дейност се разглеждат обикновено като две взаимодействуващи и взаиморазвиващи се системи. Голяма част от изследванията, които се водят в руслото на тази методологическа постановка, са насочени или към тези две системи, или към процесите на тяхното взаимодействие. Настоящото изследване може да се отнесе към проблемите от последната група. По-точно става дума за анализ на някои от обществените механизми за разпределение на позициите на взаимодействуващите субекти — носители на обществената дейност в

системата на тази дейност. Това са проблеми, които в последно време все по-настойчиво привличат вниманието на психологите.

Хипотезата възникна по време на нашия опит да се възсъздават в културно-исторически план генезисът на човешкото собствено име и развитието на законите на неговото присвояване. Тя съдържа две основни положения. Първо, в общественото съзнание се съдържат културни „клишета“, всяко от които съответствува на определено собствено име от дадена култура. Тези клишета са всеобщи и те влияят както на възприемането, така и на отношението към тази личност, т. е. на въздействието от страна на обществото върху личността за нейното формиране. Второ, допуска се, че въпреки неповторимостта на всяка личност могат да бъдат търсени и открити тези същи образувания у хората с еднакви собствени имена, които са резултат на еднаквото въздействие от страна на обществената дейност, на еднаквото „пречупване“ на това въздействие през „filtъra“ на собственото име.

Използвана беше следната методика за експерименталното доказателство на първата част от нашата хипотеза. Избрани бяха три от най-разпространените руски мъжки имена¹: Александър, Алексей и Василий. За всяко от тях беше написана кратка характеристика, която според нас беше най-близка до културното „клише“, което функционира в общественото съзнание. Характеристиките бяха получени по следния начин: всеки от експериментаторите написа за всяко от трите имена по една характеристика отделно от другите. После беше написана по една обща характеристика, която включваше само тези определения на въображаемите носители на това име, което се съдържаше във всичките пет предварителни варианта. Ето тези характеристики във вид, в който те ни послужиха като експериментален материал.

1. Александър — „Човек решителен, уверен в себе си, сериозен. Неговата целеустременост и рабстоспособност изискват уважение. Сдържан, спокоен, немногословен, добре се владее. Енергичен, човек на делото. Не е леко да бъде предубеден в нещо, не защото е инат, но защото мнението и убежденията му са дълбоко обмислени. Принципиален. Неуспехите не го спират, търси нови пътища за осъществяване на своите планове и се отказва от тях само тогава, когато осъзнае тяхната нецелесъобразност.“

2. Алексей — „Добродушен и тактичен при общуване. Човек по-скоро неуверен, малко самотен и много чувствителен. Малко е неловък в общуването, но пък изисква разположение със своето дружелюбие. Понякога може да бъде несправедлив, но после се осъжда за това. Леко раним, но рязкостта на другите не го засяга толкова дълбоко. Разговорчив, но отношенията му с другите са малко повърхностни. Той повече се заравя в самоанализ.“

¹ Експериментът беше проведен в гр. Москва — МГУ, с активното участие на А. Саенко, А. Шатова, Н. Шевцова, В. Коротков — всички студенти от психологическия факултет на Московския държавен университет.

3. Василий —

„Човек искрен и общителен, открит, но малко хитроват, В него има някаква напоритост, увереност. Подвижен, обаятелен. Хуморът му е малко грубоват. Обикновен и безцеремонен. Противоречив и груб. Често е душата на компанията. Безгрижен, малко наивен. Не се старае да се хареса. Човек на настроението. Емоционален. Може да се увлече от нещо много силно.“

Трите характеристики бяха напечетани на три отделни листа, без да се нанасят самите имена. Инструкцията се състоеше в следното:

„Прочетете внимателно тези характеристики и съпоставете с всяка от тях по едно от имената Александър, Алексей и Василий. Постарарайте се да се абстрагирате от познатите си с такива имена. Просто четейки характеристиките си представете този, на когото тя най-много подхожда. Този експеримент е важен. Огнесете се колкото се може по-сериозно. Моля Ви!“

В хода на експеримента се задават допълнителни въпроси и се вземат после отчети от изпитваните лица.

Изследвани бяха 28 души, всички студенти от различни факултети на МГУ. Получиха се следните резултати.

Пълни съвпадения с тези съотношения между имената и характеристиките, които сме имали предвид, пишейки характеристиките — 56 %. Само за „Александър“ — 63,5%; само за „Василий“ — 60,2%. В повечето случаи, когато изследваните лица заявяват, че не могат да се абстрагират, тъй като имат пред очите си конкретни приятели или роднини с тези имена, отговорът им не съвпада с нашия вариант на съответствие „име — характеристика“. Във всички други случаи, когато няма трудности с абстрагирането, отговорът съвпада. При дълго обмисляне обикновено отговорът не съвпада с нашите съответствия.

Забелязахме, че отговор, който не съвпада с нашите съответствия, се дава обикновено много неуверено. Обратно, винаги съвпадащ отговор се дава уверено.

Някои от изследваните започваха конструирането на отговора с формулиране на собствена диспозиция като: „Според мен...“. Обикновено след такъв вербален съпровод отговорът не съвпада. Изследваният не налучва нашите съотнесения между име и характеристика. Други изследвани конструират отговора с ориентация към общоприети еталони като: „По стереотипа, по стандарта...“. Такъв отговор е адекватен на съотнесенията в експерименталния материал. Ако изследваният работи със съкратените форми на предложените от нас имена (Александър — Саша, Алексей — Альоша, Василий — Вася), което ние разбираме или от спонтанния вербален съпровод при решаване на задачата, или от последващия самоотчет на изследвания, отговорите във всички случаи не съвпадат.

Получените резултати по наше мнение потвърждават първата част от хипотезата, т. е. че в общественото съзнание се съдържат културни „клишета“ на собствените имена. Такъв извод се налага от високия процент съвпадения (56%), който се отнася към вероятно допустимия (16,6%) както 3,5 към 1.

Можем да обясним получените отговори по следния начин. Тези фено-

мени са свързани преди всичко с типовете личности на изследваните. Нека да въведем следната работна класификация на тези типове:

— тип, който се ориентира в дейността си повече от културните „клишета“

— тип, който се ориентира в дейността си повече от своето отношение към нещата

— смесен тип.

Предложените типове могат да бъдат съотнесени с екстра и интравергентните тип личности.

Друга аналогия е възможна и с понятията „значение“ и „смисъл“ (по А. Н. Леонтиев), като първото от тези понятия определя преобладаващата ориентация на първия тип личност, а второто — на втория, въпреки че двата типа ориентация (или „пластове“ на личността и съзнанието) съжителствуват у всеки субект.

Обяснимо е, че първият тип личност се характеризира с увереност и лекота в абстрагирането, бързина на мисленето и т. н. и че противоположните качества са повече присъщи на втория тип.

В свеглината на проведените изследвания ни се иска да направим някои изводи.

Независимо от това, че „социалната техника“ за разпределение на собствените имена между носителите на обществената дейност не е достатъчно осъзната, централизирана и овладяна, тя все пак представлява един от механизмите на разпределение на позициите на тези носители в системата на обществената дейност. В културно-исторически план винаги могат да бъдат открити някакви форми на развитие на тази социотехника и по-скоро стадии на нейното овладяване и централизация. В първобитните общества близки функции е изпълнявал шаманът, в Средновековието и дори до днес — църквата и т. н.

Днес също съществуват форми за нормиране на разпределението на имената от страна на обществото (напр. сборникът с български имена и т. н.). Според нас централизацията на социалтехниката е в процес на развитие.

Разпределението на позициите в плоскостта на изследваната от нас социотехника следователно най-общо има следната структура: присвояване на име в съответствие с изискванията на обществото — въздействие от страна на обкръжението чрез името „filtъr“ — изменение (формиране) на личността — заемане на най-адекватната позиция на интериоризираните действия и качества на личността в системата на обществената дейност.

Текат два противоположни един на друг процеси при разпределение на ролите в тази плоскост, тъй като освен „отвън“ (под формата на име, прякор, назоване по фамилия, съкратено име и т. н.) човек може да въздействува на обществено влияние през фитъра „име“ и отвътре, свободно, като мени името си, измисля си псевдоними и т. н.

Получените резултати от изследването на психическия статус на собственото име могат да окажат положително влияние за изясняване значението на смяната на името, като фактор за изменение (оптимизация) на педагогическата ситуация. Смятаме, че описаният феномен дава задоволително обяснение на ефектите на подобна техника, както и открива нови пътища за целенасочено въздействие върху структурата на педагогическата дейност. Такова въздействие може да бъде осъществено чрез смяна на позициите на носителите на тази дейност, а оттам и за изменение на цялостната им психическа дейност.

Чрез смяна на името, а оттам и на позицията, вероятно биха могли да бъдат открити допълнителни възможности за диагностика и лечение на психически заболявания.

На основата на установените резултати от настоящото изследване се разкриват благоприятни възможности за проучване на зависимостта „име — стадий на развитие на личността“ и възможното влияние на този процес чрез изменение на името. Тук както и навсякъде, смяната на името не трябва да се разбира непременно като смяна на името по паспорт, а като изменение на названието в определена система на дейност на субекта.

Би могло да бъдат изследвани също и способите за оптимизация на социалнопсихологическата ситуация в дадена група чрез проучване на зависимости „име — роля“ в групата и чрез тяхното целенасочено изменение.

INVESTIGATION ON THE PSYCHIC STATUS OF CHRISTIAN NAMES

S. Petzov

The hypothesis that there exist in social consciousness some kind of cultural „cliché“ corresponding to definite christian names in a given culture is tested on the methodological background of a system approach to the interaction between personality and social activity. The data obtained in the experiment are interpreted as supporting the hypothesis. By means of the analysis of the answers of the subjects questioned three types of personality are differentiated according to their dependence on the cultural „cliché“. An inference is suggested that there exist some kinds of „social techniques“, or social mechanisms of allotment of christian names to the holders of one or another type of social activity according to the position of the respective personality in the system of social activity. The name is shown to be some kind of „filter“ in personality-society interaction in both directions — individual-society and society-individual.

Педагогическа и възрастова психология

ОЦЕНКА НА ИГРОВАТА ДЕЙНОСТ НА ДЕЦАТА ПРЕЗ РАННА ВЪЗРАСТ

Р. ДРАГОШИНОВА, Т. ТАТЬОЗОВ

Чрез играта се реализира взаимодействието между детето и външната среда и се създават условия за осъществяване на неговото психическо развитие и възпитание. В играта то използува придобитите знания и умения и обогатява своя познавателен опит.

Редица автори изследват психологическата същност на играта, вътрешната ѝ структура, етапи, форми и закономерности на развитие (А. А. Люблинская, 1971, Ю. Митева, 1973, А. Н. Леонтьев, 1974, Дж. Брунер, 1977, Г. Д. Пирьов и кол., 1978, R. Largo, 1979, А. А. Смирнов, 1980).

В литературата обаче липсва цялостна система от показатели, които отразяват развитието на играта и метод за нейната оценка. Това създава известна празнота в психодиагностиката. В съществуващите тестове за оценка на общото психическо развитие през ранното детство се включват само единични показатели, които характеризират игровата дейност (A. Gesell, C. S. Amatruda, 1947, Н. Н. Шелованов, 1949, K. Koch, 1957, I. Lezine, 1961, K. Zwiener, 1973, 1974, B. Манова—Томова, 1974, I. Chiriac, A. Chitu, 1977, Г. Пантюхина, К. Печора, Э. Фрухт, 1979). В повечето случаи има съществени различия по отношение съдържанието на показателите. Ето защо целта на настоящата работа е да се състави система от показатели за развитието на играта през ранната възраст и да се посочи метод за нейното изследване и диагностика.

Уточняването на показателите се извърши върху основата на най-характерните прояви в развитието на играта за съответните възрастови периоди. Те отразяват способността на детето да възпроизвежда игрови действия след показ и по пътя на самостоятелното възпроизвеждане на предметни действия и игрови ситуации.

Бяха използвани известните експериментални данни на наши и чужди изследователи, както и нашият практически опит, отразен в „Програма за възпитателната работа в детските ясли“, 1975 г. По този начин бяха уточнени показателите за възрастовите периоди: 1г.1м.—1г.6м., 1г.7м.—2г., 2г.1м.—2г.6м., 2г.7м.—3г. Тази възрастова периодизация на ранната възраст се обуславя от характерните изменения в структурата на играта, нейната същност и особеностите на психическото развитие.

Известно е, че през първото полугодие на втората година от живота на детето е характерна способността за непосредствено възпроизвеждане на наблюдавани специфични манипулативни действия, т. е. след действен показ, част от които то вижда за първи път. Освен това през този възрастов период се появява способността за пренасяне на познати действия в игра с нови играчки, но еднакви по вид, което означава, че детето разбира принципа на действие с тях. Ето защо избрахме следните показатели:

- 1) ниже и разнозва колела на пръчка;

- 2) нарежда кубчета едно над друго и едно до друго;
- 3) подражава на нови действия;
- 4) пренася познати действия в игра с нови играчки.

През второто полугодие на втората година се взеха предвид порасналите възможности на детето да използува в играта си вече овладени предметни действия при конструиране на елементарни фигури, да изобразява най-често наблюдавани действия от битовата дейност на възрастните, без да ги свързва с логическа последователност, да извършва различни по-фини координирани действия с двете ръце, да се ориентира в пространствените параметри. Показатели, които отговарят на посочените възможности, са:

- 1) ниже колела на пирамида, като ги подбира по големина;
- 2) завинтва и отвинтва;
- 3) строи елементарни постройки;
- 4) изобразява отделни, най-често наблюдавани действия от битовата дейност на възрастните.

За възраста от 2г.1м. до 2г.6м. показателите бяха съобразени с възможностите на детето да извършва последователни съгласувани действия с двете ръце, с подема в развитието на конструктивното мислене и въображение за построяване на по-сложни фигури и възпроизвеждането на поредица от свързани действия в сюжет. През този възрастов период все още се допуска известен показ, но само при сериозни затруднения. Експериментираните показатели от 2г.1м. до 2г.6м. са:

- 1) ниже тръбички на конец или ширит;
- 2) откопчава три копчета;
- 3) построява по-сложни постройки;
- 4) възпроизвежда редица последователно свързани действия в сюжет, които е наблюдавало в дейността на възрастните.

При съставянето на показателите за възрастта от 2г.7м. до 3г. са взети предвид по-богатият познавателен опит, развитието на по-фината координация между зрителния и двигателния анализатор, по-голяма самостоятелност в битовата дейност, комбинативните възможности и появата на способността у децата да изпълняват определена роля в играта, като се вжivяват в нея. Конкретните показатели за този възрастов период са:

- 1) ниже предмети на тънък конец и ги подрежда по един основен признак (цвят, форма, големина);
- 2) закопчава три копчета;
- 3) конструира с едър строителен материал и готови фигури;
- 4) появя на елементи на ролева игра. Вжivява се в роля.

Всички възрастови периоди са охарактеризирани с четири показателя, които имат стойност, равна на по 1 мес. и половина, тъй като възрастовият диапазон се състои от шест месеца. По този начин за всяко дете може да се изчисли коефициент на игрова дейност (КоИД) по формулата:

$$\text{КоИД} = \frac{\text{психическа възраст}}{\text{календарна възраст}} \cdot 100$$

и да се установи в кои граници на развитие той попада.¹

Съставената система от показатели за игровата (дейност бе експериментирана при 5,246 здрави с нормално физическо и психическо развитие деца от детските ясли на всички окръзи в страната, разпределени както следва:

¹ В. Манова—Томова, Психологическа диагностика, С., 1974, 215—221.

Възраст	Деца	Възраст	Деца	Възраст	Деца	Възраст	Деца
1 г. 1 м.	32	1 г. 7 м.	153	2 г. 1 м.	246	2 г. 7 м.	276
1 г. 2 м.	51	1 г. 8 м.	185	2 г. 2 м.	282	2 г. 8 м.	303
1 г. 3 м.	79	1 г. 9 м.	215	2 г. 3 м.	306	2 г. 9 м.	339
1 г. 4 м.	107	1 г. 10 м.	233	2 г. 4 м.	313	2 г. 10 м.	293
1 г. 5 м.	108	1 г. 11 м.	230	2 г. 5 м.	277	2 г. 11 м.	265
1 г. 6 м.	137	2 г.	199	2 г. 6 м.	250	3 г.	362

Изследването се проведе еднократно с всяко дете и се изчисли КоИД. За всеки възрастов месец се установи процентът на децата изпълнили съответните показатели. Приема се известното в психологическата литература положение, че даден показател съответствува на възрастовите възможности, когато се изпълнява най-малко от 75 % от изследваните деца.

Материалът се обработи статистически по метода на персентилите (табл. 5) и теста χ^2 .

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Изследването показва, че експериментираните показатели за развитие на игровата дейност през ранна детската възраст се изпълняват в посочените възрастови периоди от 75 и повече процента деца, което говори, че те напълно съответстват на възможностите им (табл. 1, 2, 3, 4).

Таблица 1

Абсолютен брой и относителен дял на децата, изпълнили показателите
за 1 г. 1 м. — 1 г. 6 м.

№	Показатели	1 г. 1 м. 32 дeца	1 г. 2 м. 51 дeца	1 г. 3 м. 62 дeца	1 г. 4 м. 79 дeца	1 г. 5 м. 108 дeца	1 г. 6 м. 137 дeца	общо 514 дeца
1	Ниже и разнозво колела на пръчка	14 43,75%	26 50,98%	62 78,48%	95 88,78%	97 89,81%	126 91,97%	420 81,71%
2	Нарежда кубчета едно над друго и едно до друго	15 46,87%	28 54,90%	65 82,27%	90 84,11%	99 91,66%	127 92,70%	424 82,40%
3	Подражава на нови действия	16 50,00%	33 64,70%	62 78,48%	83 77,57%	92 85,18%	128 93,43%	414 80,54%
4	Пренася познати действия върху нови играчки	11 34,37%	26 50,98%	53 67,08%	88 82,24%	90 83,33%	119 86,86%	387 75,29%
	Коефициент на игровата дейност	112	109	111	105	100	97	104

Показателят „ниже и разнозво колела на пръчка“ се осъществява на 1г. 1м. от 43,75% деца, а на 1г.6.м. — от 91,97%. ($P<0,001$), като още на 1г.3м. се достига приетата норма (75%) за изпълнение — 78,48% деца.

Нареждането на кубчета едно над друго и едно до друго се извършва

успешно на 1г.1м. от 46,87% деца и на 1г.6м. от 92,70% ($P < 0,001$). Този показател се изпълнява на 1г.3м. от 82,27% деца.

Способността за подражаване на нови действия се установи на 1г.1м. у 50,00% деца, а на 1г.6м. — у 93,43% ($P < 0,001$), като на 1г.3м. изпълнение на показателя показва 78,48% деца.

Четвъртият показател за периода (пренася познати действия в игра с нови играчки) се изпълнява на 1г.1м. от 34,37% деца, след което процентът на изпълняващите го се увеличава и на 1г.6м. е 86,86%. ($P < 0,001$). На 1г.4м. 82,24% от децата се справят успешно с поставената задача.

От извършената оценка на игровата дейност на изследваните деца в отделните възрастови месеци се вижда, че КоИД се намира в границите на нормата (90—110).

Възраст	1 г. 1 м.	1 г. 2 м.	1 г. 3 м.	1 г. 4 м.	1 г. 5 м.	1 г. 6 м.
КоИД	112	109	111	105	100	97

Данните за възрастовия период 1г.7м.—2г. показват, че и четирите показателя се изпълняват в предвидения срок. Така 55,70% от децата на 1г.7м. низят колела на пирамида, като ги подреждат по големина, а на 2г. — 83,91% ($P < 0,001$). На 1г.11м. със задачата се справят 76,52%. Тези данни потвърждават установената способност на децата да сравняват предметите по величина най-вече след 1г.10м. (2).

Таблица 2
Абсолютен брой и относителен дял на децата, изпълнили показателите за 1 г. 7 м. — 2 г.

№	Показатели	1 г. 7 м. 158 деца	1 г. 8 м. 185 деца	1 г. 9 м. 215 деца	1 г. 10 м. 233 деца	1 г. 11 м. 230 деца	2 г. 199 деца	общо 1220 деца
1	Ниже колела на пирамида като ги подрежда по големина	88 55,70%	124 67,02%	142 66,04%	171 73,39%	176 76,52%	167 83,91%	868 71,14%
2	Завинтва и отвинтва	80 50,63%	92 49,72%	117 54,41%	145 62,23%	151 65,85%	158 79,39%	743 60,90%
3	Строи елементарни постройки	123 77,84%	168 90,81%	188 87,44%	214 91,84%	213 92,60%	184 92,46%	1090 89,34%
4	Изобразява отделни най-често наблюдавани действия от битовата дейност на възрастните	104 65,82%	150 81,08%	178 82,79%	199 85,40%	195 84,78%	177 88,94%	1003 82,21%
	Кофициент на игровата дейност	114	111	106	103	99	96	104

На 1г.7м. могат да завинтват и отвинтват 50,63% деца, който процент почти се запазва на 1 г. 8 м. след което постепенно се увеличава и на 2 г. достига 79,39 ($P < 0,001$). Този показател се изпълнява едва към края на пе-

риода, когато децата овладяват по-сложни специфични манипулативни действия, свързани, от една страна, с разбиране на принципа на действие и от друга — с овладяване кръгови движения на ръката (1, 6, 14).

Строенето на елементарни постройки се изпълнява на 1 г. 7 м. от 77,84% деца, а на 2 г. от 92,46% деца ($P < 0,001$).

Изобразяването на отделни най-често наблюдавани действия от битовата дейност на възрастните се установява при 65,82% деца на 1 г. 7 м. и при 88,94% на 2 г. ($P < 0,001$), като на 1 г. 8 м. показателят се изпълнява от 81,08%.

Коефициентите на игровата дейност на изследваните деца за възрастния период са в норма:

Възраст	1 г. 7 м.	1 г. 8 м.	1 г. 9 м.	1 г. 10 м.	1 г. 11 м.	2 г.
КоИД	114	111	106	103	99	98

Изследването върху изпълнението на показателите за игровата дейност в периода 2 г. 1 м. — 2 г. 6 м. показва, че децата могат да накарат тръбички на конец още на 2 г. 1 м. (79,67%), а на 2 г. 6 м. — 92,40% ($P > 0,001$). Този показател се осъществява сравнително по-лесно от децата, тъй като е свързан с добре овладяно още през втората година от живота действие (низане). Известно препятствие представлява неустойчивостта на конеца, което е все пак бързо преодолимо:

Таблица 3

Абсолютен брой и относителен дял на децата, изпълнили показателите за 2 г. 1 м.—2 г. 6 м.

№	Показатели	2 г. 1 м. 246 деца	2 г. 2 м. 282 деца	2 г. 3 м. 306 деца	2 г. 4 м. 313 деца	2 г. 5 м. 277 деца	2 г. 6 м. 250 деца	общо 1674 деца
		79,67%	86,87%	92,15%	94,24%	96,02%	92,40%	
1	Накарат тръбички на конец	196 79,67%	245 86,87%	282 92,15%	295 94,24%	266 96,02%	231 92,40%	1515 90,50%
2	Откопчава три копчета	110 44,71%	169 59,92%	195 63,72%	219 69,96%	221 79,78%	202 80,80%	1116 66,66%
3	Строи по-сложни постройки	173 70,32%	179 63,47%	229 74,83%	266 84,98%	241 87,00%	232 92,80%	1320 78,85%
4	Възпроизвежда редица последователно свързани помежду си действия в сюжет	141 57,31%	175 62,05%	223 72,87%	246 78,59%	229 82,67%	219 87,60%	233 73,65%
	Коефициент на игровата дейност	111	108	106	103	100	98	104

Откопчаването на три копчета извършват 44,71% от децата на 2 г. 1 м., а на 2 г. 6 м. — 80,80% ($P < 0,001$). На 2 г. 5 м. с тази задача се справят 79,78% деца. Своевременното изпълнение на този показател допринася за усвоя-

ването на навик, необходим не само за събличане дрехите на куклите в играта, но и при самообслужването на детето.

Строенето на по-сложни постройки се извършва от 70,32% деца на 2 г. 1 м. и от 92,80% на 2 г. 6 м. ($P < 0,001$). Приблизително 75% деца се справят със задачата на 2 г. 3 м. (74,83%).

Възпроизвеждането на редица последователно свързани действия в сюжет се постига на 2 г. 1 м. от 57,31% деца и на 2 г. 6 м. от 87,60% ($P < 0,001$). На 2 г. 4 м. изпълнение на показателя показват 78,59% деца.

Данните за този показател напълно съвпадат с посочените срокове от редица изследователи на играта през ранна възраст (4, 5, 6, 7, 11).

За изследвания възрастов период КОИД на децата е в границите на нормата:

Възраст	2 г. 1 м.	2 г. 2 м.	2 г. 3 м.	2 г. 4 м.	2 г. 5 м.	2 г. 6 м.
КОИД	111	108	106	103	100	98

Изследването на показателите за възрастта от 2 г. 7 м. до 3 г. показва, че и те също се изпълняват в посочения период.

Низането на предмети на конец и подреждането им по един основен признак се изпълнява на 2 г. 7 м. от 66,66% деца и на 3 г. от 90,33% ($P < 0,001$). На 2 г. 8 м. изпълнение се отбелязва при 76,56% деца. През този възрастов

Таблица 4
Абсолютен брой и относителен дял на децата, изпълнили показателите за 2 г. 7 м. — 3 г.

№	Показатели	2 г. 7 м. 276 деца	2 г. 8 м. 303 деца	2 г. 9 м. 339 деца	2 г. 10 м. 293 деца	2 г. 11 м. 265 деца	3 г. 362 деца	общо 1838 деца
1	Ниже предмети на тънък конец и ги подрежда по един основен признак	184 66,66%	232 76,56%	278 82,00%	269 91,80%	237 89,43%	327 90,33%	1527 83,07%
2	Закопчава три копчета	192 69,56%	226 74,58%	278 82,00%	246 83,95%	241 90,94%	339 93,64%	1522 82,80%
3	Комбинира с едър строителен материал и готови фигури или играчки	226 81,88%	245 80,85%	291 85,84%	268 91,46%	241 90,94%	340 93,92%	1611 87,64%
4	Поява на елементи на лева игра. Вживява се с роля	179 64,85%	193 63,69%	264 77,87%	249 84,98%	219 82,64%	315 87,01%	1419 77,20%
	Коефициент на игровата дейност	110	107	106	103	100	98	104

период децата добре разпознават основните свойства — цвят, форма и величина, което им позволява успешно да се справят със задачата.

Закопчаването на три копчета се извършва от 69,56% деца на 2 г. 7 м.

и на 3 г. от 93,64% ($P < 0,001$). Възрастта, в която близо 75% от децата изпълняват показателя, е 2 г. 8 м. (74,58%).

Конструирането с едър строителен материал и готови фигури се постига на 2 г. 7 м. от 81,88% деца. (Възможно е то да се осъществява и от децата в предидущия възрастов период, но тъй като процентът на изпълняващите го до 3 г. нараства незначително (93,92%— $P > 0,001$) считаме, че този показател е по-адекватен за изследваната възраст.

Елементарна ролева игра и вживяване в роля се установява на 2 г. 7 м. у 64,85% деца и на 3 г. у 87,01% ($P < 0,001$). На 2 г. 9 м. изпълнение на показателя имат 77,87% деца. Резултатите от изследването на този показател потвърждават, че в края на третата година ролевата игра придобива доминиращо значение (6, 7, 11 и 15).

Коефициентите на игровата дейност на изследваните деца и тук, както в останалите възрастови периоди, са в границата на нормата:

Възраст	2 г. 7 м.	2 г. 8 м.	2 г. 9 м.	2 г. 10 м.	2 г. 11 м.	3 г.
КоИД	110	107	106	103	100	98

Статистическата обработка на коефициентите на игровата дейност на изследваните деца по метода на персентилите потвърждава нормативната стойност на експерименталните показатели (табл. 5).

Таблица 5
Персентилни стойности на КоИД

	1 г. 1 м.— 1 г. 6 м.	1 г. 7 м.— 2 г.	2 г. 1 м.— 2 г. 6 м.	2 г. 7 м.— 3 г.
P ₃	83,14	88,04	91,34	92,46
P ₁₀	93,83	93,00	95,75	96,30
P ₂₅	97,56	97,86	99,21	99,42
P ₅₀	102,04	102,86	104,50	103,65
P ₇₅	111,17	110,25	110,33	108,74
P ₉₀	117,89	116,56	114,30	114,01
P ₉₇	129,45	126,74	116,74	118,18

От изложените резултати се вижда, че съставената система от показатели за оценка на игровата дейност от 1 до 3 години е адекватна на възрастовите възможности на децата. Тя обхваща най-съществените прояви и е съобразена с основните закономерности и особености на психическото развитие през тази възраст. Представителният брой на изследваните деца и получените стойности на КоИД дават основание да се твърди, че посочените показатели имат нормативно значение. Този метод за изследване и оценка на игровата дейност дава възможност да се охарактеризира развитието на детето в това отношение количествено, с което се обогатява психодиагностиката на ранната възраст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брунер, Дж. (1977), Психология познания. М., 441. 2. Драгошинова, Р., Татъозов, А. Христова (1980), Развитие на мисловната операция сравнение при деца от 1 до 3 години, сп. Психология, 4. З. Леонтьев, А. Н. (1974), Проблеми на развитие на психиката. С., 572. 4. Люблинская А. А. (1971), Детская психология. М., 415. 5. Манова-Томова, В. (1974), Психологическа диагностика. С., 225. 6. Митева, Ю. (1973), Развитие на играта през ранна детска възраст. Канд. дис. С., 251. 7. Пантюхина Г., К. Печора, Э. Фрухт (1979), Диагностика нервно-психического развития детей первых трех лет жизни. М., 87. 8. Пирьов, Г. и кол. (1968), Психологични проблеми на играта в детската градина, С., Нар. просвета. 9. Смирнов, А. А. (1980), Развитие и современное состояние на психологическая наука в СССР, С. 10. Шеловапов Н. М. (1949), Развитие и воспитание детей раннего возраста детских учреждениях. М. 11. Chiriac I., Chitu A., Argecirea dezvoltarii neuro-psihice la copiiintre 1—36 luni. Editura Medicala, Bucuresti, 1977. Gesell A., C. S. Amatruda, Developmental Diagnosis. N. York., 1947. 13. Koch, K., Der Baumtest. Bern., 1957. 14. Large R. H., J. A. Howard, Developmental progression in play behavior of children between 9 and 30 months. I. Spontaneous play and imitation. „Develop. Med. Child Neurol.“, 1979, 21, 299—310. 15. Lezine, I., Le développement psychomoteur et son évolution. Seminare sur les crèches. Paris., 1961. 16. Zwinger, K. Die Entwicklung von Kindern in den Kinderkrippen der DDR, Heilberufe, 26, N. 10, 1974. 17. Zwinger, K., Standardisierte periodische Entwicklungskontrolle bei Krippenkindern. Kipra, N. 7, 1973.

УЧЕБНАТА МОТИВАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ

ГР. ВАСИЛЕВ

В психологическата литература мотивацията се разглежда като съществен социално-психологически феномен, който в голяма степен влияе върху подготовката на личността за изпълнение на нейните социални функции и определя поведението ѝ в различни житейски ситуации. Учебната мотивация, на свой ред, е психологически еквивалент на цялостното отношение на студентите към ученето. Тя е система от интелектуални потребности, трайни познавателни интереси, настоящи и перспективни цели, ценостни ориентации и обща насоченост на личността, които се намират в непрестанно-динамична диалектическа връзка и взаимозависимост, изменят се и се развиват, преминават от едно качество в друго.

Учебната мотивация не е просто положително отношение към ученето, а сложно действено отношение, свързано със социалния статус на личността, което спомага за обогатяване и усложняване на мотивационната ѝ сфера и като крайен резултат допринася за формиране на нови психически структури и „образования“ в процеса на обучението. На тази основа ученето трябва да се разглежда като своеобразна умствена дейност, при която учащите се усвояват не само и не толкова знания, колкото нови начини за действие с изучаваните предмети и обекти и нови форми на взаимоотношения и взаимодействия в социалната среда. „Именно в овладяването на тези начини за предметни учебни действия и способи за социални отношения, пише А. К. Маркова, се състои обогатяването на детето, развиващото и възпитаващото значение на учебната дейност“.¹

¹ А. К. Маркова, „Проблемът за формирането на мотивацията в учебната дейност“, сп. Нар. просвета, кн. 2, 1980, с. 70—71.

Изучаването на динамиката на учебната мотивация в отделните дидактически ситуации, както и в определени периоди на обучението разкрива качествено различното отношение на студентите към ученето и ръста на тяхната интелектуална активност. Формирането на устойчиви познавателни интереси и положителни вътрешни мотиви за учене, което се извършва в процеса на реалната учебна дейност и сложните взаимоотношения със социалната среда, активизира самата учебна дейност, като включва усвояване на оптимални начини за овладяване на нови знания.

В настоящото изследване изхождаме от предпоставката, че обучението и възпитанието на студентите предполага преди всичко формиране на положителни, социално-значими, вътрешни мотиви за избор на специалност и учене в Университета. Тези изисквания спомагат да се осъществяват общите и специфичните цели на обучението във ВУЗ и да се реализира основният педагогически идеал — подготовка на висококвалифицирани специалисти с висше образование, всестранно развити личности за сферата на материалното и духовното производство.

На основата на задълбочен теоретичен и емпирично-статистически анализ (изследвани са съвместно с Лабораторията по дидактика на висшето образование 5945 случая, на три последователни выпуска студенти — 1972—76 г.; 1973—77 г.; 1974—78 г.; от всички специалности на СУ „Кл. Охридски“) се изучава динамиката на учебната мотивация, вътрешната йерархическа зависимост на мотивите за учене, която определя действителното отношение на студентите към обучението. С помощта на стандартизирана открита анкета-рейтинг¹ и други спомагателни методи получихме значителна информация по интересуващия ни проблем: учебната мотивация на студентите и равнището на нейната зрелост.

Методиката включва количествен и качествен анализ на получените емпирични данни с използване на математико-статистически апарат от теорията на описателната статистика. Използвани са процентни зависимости за проследяване динамиката на изучаваните независими променливи величини (мотиви за учене, мотиви за избор на специалност и удовлетвореност от изучаваната специалност) и коефициент на корелация при алтернативни признания по следните формули:

$$Q = \frac{ad - cb}{ad + cb}; \quad (1)^2 \quad (\text{за едностраница корелация})$$

и

$$\Phi = \frac{a \cdot d - c \cdot b}{\sqrt{(a+b)(c+d)(b+d)(a+c)}}; \quad (1)^3 \quad (\text{за двустранна корелация}),$$

където „a“, „b“ — са единият вид алтернативни признания (напр. положителни мотиви за учене и отрицателни стимули);
— „c“, „d“ са другият вид алтернативни признания (напр. удовлетвореност и неудовлетвореност от изучаваната специалност).

В случая се прилагат четирикратни таблици за анализ на противоположни признания.

¹ От английски език — „rate“ означава степенувам, степенувана анкета, която обхваща постепенно възможните и интересуващи ни аспекти на изследваното явление в лонгитудинален план — в случая изследване на студентите от постъпването им в Университета до тяхното завършване.

² «Методика и техника статистической обработки первичной социологической информации», под ред. Осыпова, Г. В. и др., Изд. „Наука“, М., 1968 г. с. 156, 216.

За изучаване юерархията и динамиката на мотивите за учене, тяхната организация и субординация, както и за разкриване на доминиращите мотиви в общата структура на мотивационната сфера бе приложена методика за изчисляване коефициента на значимост на всеки мотив поотделно по формулата:

$$K_{03} = \frac{(-1) \text{ па} + (0) \text{ nb} + (-1) \text{ nc}}{N} = \frac{\text{па} - \text{nc}}{N} \quad (\text{III})^4$$

при което:

- „па“ — брой положителни мотиви;
- „nb“ — брой неотговорили;
- „nc“ — брой отрицателни стимули.

Предвид характера на изследването, както и с оглед използването на резултатите за решаване задачите на педагогическата теория и практика, от съществено значение е умението да се прави принципна разлика между обективното съществуващите два типа познавателна активност и съответстващите им в най-общ смисъл 2 вида мотиви. Първата е „външна активност“, съпроводена от външни стимули, които са предизвикани от „притискащите“ обстоятелства студентите да учат и да се занимават с „наука“. На тази, добре известна в литературата „стимулираща активност“ противостой т. н. „вътрешна активност“, която включва личностното положително отношение на студентите към ученето и определя смисъла на дейността като интересно, любимо и необходимо занимание. Това е т. н. осъзнато-мотивирана активност. Така че отношението към ученето, съответно познавателната активност, се регулира от двата основни типа мотиви: първите определят отношението към ученето като цел, вътрешна интелектуална потребност от знания, „духовен глад“, който се удовлетворява при непрестанно усвояване на нови форми и методи за самостоятелно откриване и набиране на учебна информация, а вторите определят отношението към ученето като средство за достигане на други цели, които стоят извън пределите на процеса на обучението.⁵ Целта на учебната дейност за личността разкрива смисъла на мотивите при обучението, техния обсег, както и самоинициативата на студентите в процеса на ученето. Следователно самата „... появя на мотива не означава пълноценено формиране на мотивационната сфера, ако учениците не уметят самостоятелно (б. а. Гр. В.) да си поставят цели, да ги свързват в система, да търсят пътища и условия за тяхното постигане“⁶. Способността за самостоятелно формулиране, поставяне и постигане на близки и далечни (перспективни) цели е показател за по-висока степен в развитието на мотивационната сфера, но нейната зрелост се определя от съдържателната, качествена природа на целите и целебобразуването.

Анализът на получените данни показва, че „външната“ и „вътрешната“ мотивация в различно съотношение влияят върху поведението на студентите и в различна степен ръководят отношението им към учебната дейност. Силата и интензивността на външните стимули, както и тяхната продължителност е краткотрайна и съвпада по време с обективното действие на предизвикалите ги външни фактори. След прекратяване влиянието на тези фактори,

⁴ Н. В. Кузьмина, Методы исследования педагогической деятельности, ЛГУ, 1970, с. 63.

⁵ Подобно разбиране намираме в книгата на А. Г. Здравосмислов, В. Н. Рожин, В. Г. Ядов „Человек и его работа“, М., 1868 г.

⁶ А. К. Маркова, Цит. статия, с. 74.

играещи ролята на подбудители, прекратяват и усърдията на студентите да се учат. Стимулът не само затова е стимул, защото е предизвикан от външни обстоятелства, но преди всичко защото не играе съществена роля за осъзнаване и осмисляне на дейността от студентите, т. е. той не притежава смислообразуваща функция или по-точно тя не се осъзнава дълбоко от личността. „По такъв начин, пише А. Н. Леонтиев, един мотиви, като подбуджат дейността, заедно с това ѝ придават личностен смисъл: тези мотиви ние ще наричаме с м и с л о о б р а з у в а щ и; други, които съществуват успоредно с първите, като изпълняват ролята на подбудителни фактори (положителни или отрицателни), при това силно емоционално обагрени, афективни, са лишени от смислообразуваща функция; тях ние условно ще наричаме м о т и в и с т и м у л и“⁷. Още по време на следването, разбира се, стимулът може да се трансформира, да прерасне в качествено нов, смислообразуващ, вътрешен мотив за учене, ако съответно обучението придобие личен и общински смисъл за студентите.

Нашето изследване показва, че с активното включване на студентите в сериозни учебни занимания (II курс) се наблюдава не само прерастване на стимулите в мотиви за учене и обратно, но и непрестанно вътрешно прегрупиране на последните, смяна на водещата и доминиращата роля на един мотив от други, което е резултат на преоценяване значението на учението за бъдещата професионална дейност. Така например стимулът (S) „Уча по настояване на родителите си“ от 9,25 пункта във II курс намалява на 5,35 пункта в IV курс за всички изследвани випуски. S — „С неудоволствие се залавям за ученето, но такъв е духът на времето“ намалява съответно от 7,26 пункта във II курс на 1,58 п. в IV курс. S — „Знанията, които получавам, не са ми нужни за бъдещата работа“ намалява с 2,32 пункта в IV курс.

В същото време величината на мотива (M) „Изпитвам удовлетворение от непрестанно усвояване на знания“ нараства с 1,09 пункта в IV курс. M — „Изучаваната специалност ми е нужна за бъдещата работа“ нараства с 13,60 пункта в IV курс и т. н. (табл. 1). По такъв начин съдържателните характеристики на мотивите, като определят особеностите на учебната дейност и смисъла ѝ за обучаваните, засилват такива нейни черти като самостоятелност, перспективност, осъзнатост, действеност и пр.

Тъй като учебната дейност има полимотивиран характер, вътрешната устойчива субординация на отделните мотиви, като запазва своя облик в общата йерархия на мотивите, показва определена зрелост на мотивационната сфера. Налице е сравнително последователна линия на поведение у студентите през целия курс на следването, към засилване и утвърждаване на познавателната им активност за всички изследвани випуски (табл. 1). Приблизително една четвърт от възпитаниците на Университета завършват висше образование с утвърдени трайни интелектуални потребности, задълбочени познавателни интереси, устойчиви мотиви за системна умствена дейност. Още по-ясно тази тенденция за нарастване значението на вътрешните мотиви за учене се наблюдава на равнище специалност и факултет. Повишаване кривата на M — „Изпитвам удовлетворение от непрестанно усвояване на знания“ в курса на следването е различно (право — 2 курс 14% — 4 курс 19%; биология — 2 курс 20% — 4 курс 19%; математика —

⁷ А. Н. Леонтьев, „Деятельность, сознание, личность М., изд. „Полит. литературы“, 1977 г., с. 202.

2 курс 13% — 4 курс 22%; славянска филология — 2 курс 17% — 4 курс 30%; философия — 2 курс 30% — 4 курс 33% и т. н.), но запазва сравнително еднаква положителна тенденция към нарастващо. Разбира се, нереално и държавнически неизгодно ще бъде, ако повече от 1/4 от студентите се насочат към науката и по-малко от 3/4 в производството. Тъй като този мотив съдържа определена ориентация към научна дейност, то за някои специалности даже посоченият процент е вече твърде висок и предполага преоценка на възпитателните въздействия и насочване на специалистите към другите форми за професионална и личностна реализация.

Таблица I
Динамика на мотивите за учене в курса на следване

№ по ред	Инициати	Софийски университет „Климент Охридски“						
		Мотиви — M		I вип. 1972—1976 г.		II вип. 1973—1977 г.		III вип. 1974—1978 г.
		Стимули — S	II к.	IV к.	II к.	IV к.	II к.	V к.
1	S	Уча по собствено желание	30,95	36,87	33,78	31,71	34,82	29,79
2	M	Уча по настояване на родителите си	5,25	1,69	1,81	1,09	2,18	2,57
3	S	Изпитвам удовлетворение от непрестанно усвояване на знания;	15,63	16,42	16,79	19,82	19,08	20,35
4	M	С неудоволствие се залавям за учението, но такъв е духът на времето;	2,13	1,88	1,91	1,78	3,22	2,02
5	S	Изучаваната специалност ми е нужна за бъдещата работа;	7,61	24,67	25,67	28,94	26,66	29,88
6	M	Знанията, които получавам, не са ми нужни за бъдещата работа;	3,35	4,97	4,39	2,18	3,48	2,02
7	S	Уча, за да заема по-добро обществено положение;	6,08	8,82	9,16	8,92	6,79	7,33
8	M	Бъдещето ми е осигурено, но уча за престиж;	2,97	0,38	0,38	1,49	0,35	1,37
9	S	Уча, защото се срамувам от състудентите (другарите) си;	1,14	0,84	0,67	0,20	0,61	0,46
10	M	Уча, за да си спестя неприятностите от страна на Комсомола;	1,22	0,47	0,95	0,30	0,44	1,37
11	S	Уча, за да не презапиша, да не бъда отстранен от ВУЗ;	2,36	2,35	2,39	1,19	2,00	1,47
12	M	Други	1,30	0,64	2,10	2,38	0,87	1,37
Общо :		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

В общата система на мотивите стойностите на мотива „Изучаваната специалност ми е нужна за бъдещата работа“ (за четвъртите курсове на всички випуски: I в. — 24,7%, II в. — 29%, III в. — 30%) са значително по-високи от тези на стимула „Знанията, които получавам, не са ми нужни за бъдещата работа“ (съответно: I в. — 4,94%, II в. — 2,18%, III в. — 2,02%). Около една трета от студентите високо оценяват необходимостта от солидна

профессионално-теоретическа подготовка за бъдещата им практическа дейност. Наблюдава се обаче чувствителна тенденция на колебание в увереността на студентите, че изучаваната специалност ще им даде необходимата практическа подготовка за бъдещата професионална дейност. Знанията в този случай се разглеждат от студентите като определена система от „умения и навици“ за упражняване на конкретна професия или група близки професии. Вероятно студентите очакват в 4-ти курс обучението в Университета да бъде ориентирано към проблемите на практиката и свързано здраво с производствения процес, обаче по стара традиция то продължава да бъде все още предимно теоретично, поради което спада увереността, че изучаваната специалност им е нужна за бъдещата работа. Причините за това следва да се търсят в съществуващата система на обучение във ВУЗ (образователно съдържание, организационни форми и методи на обучение, целенасочени възпитателни въздействия и пр.), което предполага специални изследвания в тази насока.

Интересно е да се отбележи, че стойностите на външните стимули за 2, 3 и 4 курс, при всички випуски, показват много по-ниски величини в сравнение с тези на вътрешните мотиви за учене. Освен това, докато стойностите на мотивите нарастват или запазват в определени граници своето равнище, тогава на стимулите клонят към намаляване. Прави впечатление също богатата гама от стимули и мотиви, които ръководят учебната дейност на студентите. Всестранното и хармонично развитие на учащите се изисква формиране на богат спектър от мотиви: широки учебни мотиви, по-тенни теоретико-познавателни мотиви, творчески мотиви и пр., които да са многостранично вплетени в системата от социални мотиви.

Вътрешното движение, изменение и развитие (ранжиране) на мотивите и стимулите за учене, както и на цялостната мотивационна сфера, следва да се разглеждат като естествен, положителен и прогресивен процес и стремеж за непрестанно усъвършенствуване на личността. При тази борба на мотиви и стимули се избистрят и преосmisлят намеренията и целите на хората, доуточняват се техните бъдещи планове и стратегии за действие. Счита се, а това показват и нашите изследвания, че колкото на по-висока степен от своето развитие се намира личността, толкова по-устойчива е генералната линия на нейната мотивационна сфера, което е положително явление за идеино закалените и правилно възпитани граждани и отрицателно за хороносители на негативни и антисоциални черти в характера.

В заключение следва да кажем, че кризисен период в изграждане на мотивационната сфера за студентите се явява в тори курс, което е показател за забавен процес на адаптация към академичната среда и начин на обучение. Опитът на съветските ВУЗ показва, че четенето на системен курс от лекции „Въведение във специалността“ в I курс спомага за плавно преминаване от пълно организирано, ръководено и направлявано обучение в средното училище към бързо усвояване и правилно използване на академичния стил, форми и методи за самостоятелна познавателна дейност в Университета.

Мотивите за избор на специалност определят общата социална насоченост на личността и се явяват реална основа за развитие и възпитание на мотивите за учене. Изследването показва наличие на средна (0,42—0,75) и силна (0,75—0,90) двустранна корелационна зависимост между посочените в методиката мотиви за избор на специалност и мотиви за учене, които имат съществен и значителен характер. Двустраната корелационна зависимост

показва, че както мотивите за избор на специалност влияят върху мотивите за учене, така и последните на свой ред подпомагат усъвършенстването на социалната мотивация и обществената ангажираност на студентите.

Учебната мотивация има сложен и противоречив характер. В отношението си към ученето студентите се ръководят не от един, а от цяла система вътрешно организирани мотиви и стимули. Вътрешната съподчиненост на мотивите запазва своя функционален характер (водещи през целия курс на следване се оказват едни и същи мотиви).

Колебанието на студентите към ученето в 3-ти курс се обяснява със започналите специализации и прогнозиране на професионалната квалификация и перспектива за реализация, когато все още се изучават основите на фундаменталните дисциплини и не е очертан профилът на специалиста с висше образование.

В цялостната система на познавателната мотивация мотивите за учене се ранжират по следния начин:

— самостоятелност в планирането, подготовката и решаването на учебните задачи ($Koz = +0,45$);

— необходимост от солидна професионално-практическа подготовка за бъдещата работа ($Koz = +0,31$);

— удовлетвореност от усвояване на знания — познавателен интерес ($Koz = 0,30$);

— желание за адекватна на профила на специалността, престижна и перспективна професионална и личностна реализация ($Koz = +0,12$).

Мотивите за учене се намират в съществена ($0,39 - 0,70$) корелационна зависимост от удовлетвореността от изучаваната специалност, което предполага преоценка и коренно подобрене на съществуващата система за приемане на студенти във ВУЗ.

Организацията и управлението на учебно-възпитателния процес изисква съобразяване с най-новите постановки, залегнали в „Тезисите за развитие на образователното дело в НРБ“ от м. юли 1979 година, чрез приложение на динамично-адаптивна дидактическа система за обучение във ВУЗ, която да оптимизира равнището на учебно-възпитателния процес съобразно с равнището на учебната мотивация и да създаде най-добри възможности за многостранна творческа изява на студентската личност.

УМСТВЕНА РАБОТОСПОСОБНОСТ И ВНИМАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ II—III КЛАС

ИВ. Д. КАРАГЬОЗОВ

Проблемите на умствената продуктивност на учащите се все повече привличат вниманието във връзка със задачите за преодоляване на учебната претовареност в училище. Интензификацията на учебно-възпитателния процес, в който са въвлечени учениците, оказва значително влияние върху психофизичните параметри на тяхната умствена продуктивност. Като цяло това се изразява в понижаване общия тонус на децата към края на учебния ден, седмицата, срока, в нарушаването на вниманието и мнестичните про-

цеси, а оттук и в необходимостта от допълнителен учебен труд, който обездвижва учениците и още повече снижава тяхната умствена работоспособност. Ясно е, че претоварването е сложно явление, в основата на което лежат няколко основни фактора — повищени изисквания към знанията, увеличаващ се обем на познавателната дейност, строга регламентация на училищния режим, недостатъчна ефективност на учебните методи и т. н. Поради това преодоляването на това явление е една от важните и трудни задачи на съвременното училище. Преобладаващото мнение на авторите, изучаващи тези въпроси, е, че умственото претоварване може да бъде избегнато чрез оптимизиране на учебния процес (3, 6, 8, 11, 12). В голям брой изследвания са отразени факторите, имащи отношение към посочените проблеми, като се подчертава значението на възрастовите, индивидуалните и психическите особености на учениците за поддържане на висока работоспособност (1, 6, 7). Изследвани са и отношенията между правилно организирания дневен режим (6, 9), интензитетът на работа (2, 4, 10, 12), упражняемостта (1, 3), психологическият климат в класа (8) и умствената продуктивност.

Някои публикации съдържат интересен материал за особеностите, характеризиращи динамиката на умствената работоспособност в отделните дни на седмицата (6, 7, 9) и различните учебни часове (10, 11), ролята на волевите усилия и мотивите за оптимизиране на дейностите (5, 6) и значението на някои интерфериращи фактори за резултатите от извършената работа (1, 6). В изброените изследвания се утвърждава мисълта, че „... нормално развитото дете е в състояние да се справи успешно и без вреда за здравето със задължителния програмен материал“¹ само тогава, когато се познават добре проблемите на умствената работоспособност и в съответствие с тях се строи целят учебен процес.

В този смисъл особено мнение заслужават количествено-качествените параметри на вниманието на учениците при различни режими на учебна дейност. Тяхното изучаване трябва да даде ясна представа за динамиката на умствената работоспособност в зависимост от характера на работата, с която е зает ученикът, а така също да очертава границите на учебната натовареност, в които тя е оптимална за учащите се. В настоящото изследване е направен опит да се изяснят някои от тези проблеми в експериментален аспект.

Основната цел на проучването е чрез атестиране на голям брой ученици от началните класове да се получат достоверни данни за обема и динамиката на вниманието в зависимост от характера на извършената работа и възрастта на изследваните. Статистическата обработка на разултатите от експериментите позволява да се очертава динамиката на умствената работоспособност и границите на отделните ѝ моменти, типични за умствената работоспособност на учениците от двете възрастови групи, при вариране на експерименталния материал.

Тестирали са общо (по класове) и индивидуално 1700 учащи се от II и III клас в няколко основни училища. Децата са изследвани в различни дни на учебната седмица, в началото или в края на деня. Специален подбор на учениците не е правен², но при обработката на данните са взети предвид само онези от тях, които са получени в резултат на адекватни на инструкция-

¹Божанов А., Учителят и профилактиката на неврозите сред учениците от началните класове, Начално образование, № 1/1979.

та действия. Статистически са обработени 1560 бланки, от които 800 на ученици от III клас и 760 на ученици от II клас.

МЕТОДИКА

Използвани са три варианта на коректурна проба с различна сложност и насоченост и тест за устно пресмятане (по Крепелин). Първият вариант (А) е цифров, със сензорна информация 2880 знака, от които се зачертават 480 (само петиците). Втората коректурна проба (Б) е буквен и съдържа 1800 знака, а броят на диференцираните букви „Р“ и „К“ е 70. Третият вариант е също буквен, но е по-сложен от пробата „Б“ с това, че в началото на експеримента се зачертават буквите „Р“ и „К“, а след двуминутна работа изследваните се прекъсват и им се дава инструкция да диференцират само сричките „ЕР“ и „ОК“. Последният тест (Г) е съставен от 352 задачи от типа $\begin{smallmatrix} +3 \\ +5 \end{smallmatrix}$; $\begin{smallmatrix} +3 \\ +5 \end{smallmatrix}$ и т. н., разположени в 16 реда. Изследването с всяка от тези методики продължава 15 минути.

РЕЗУЛТАТИ

След обработката на ЕИМ получените резултати позволяват да се даде оценка на редица параметри на вниманието и умствената работоспособност на изследваните. Сред тях са динамиката и обемът на продуктивността (П) и обемът, динамиката и качеството на вниманието (К). Наред с това са отбелзани характерните за вниманието и работоспособността моменти на вработване, оптимална продуктивност, компенсиране и настъпване на умствено пресиране в зависимост от възрастта на изследваните и сложността на поставените пред тях задачи.

I. ОБЕМ, ТОЧНОСТ, ВАРИАТИВНОСТ И ДИНАМИКА НА УМСТВЕНАТА ПРОДУКТИВНОСТ

1. Обем на извършената работа

Както се вижда на табл. 1, най-голям обем на работа средно за една минута е постигнат от третокласниците при вариант А, където средният брой проверени знаци $\bar{x}=167,7$. Този резултат е закономерен, защото първата проба е най-лека.

Данните от проба Б свидетелствуват за намаляване броя на проверените за единица време знаци и единствената причина за това е по-голямата сложност на задачата — тук трябва да се зачертаят две букви (Р и К), напечатани сред буквите от цялата азбука. Сложността на вариант В е причина за още по-значително намаляване на обема на извършената работа. Макар че различията между средните аритметични за трите варианта не са съществени ($t < t_{\text{табл. 95\%}}$), зависимостта между обема и характера на задачите е очевидна.

Още по-изразена е диференциацията в зависимост от възрастта на изследваните, защото за достиженията на учениците от II и III клас е налице много съществена разлика при трите преби ($t = t_{\text{табл. 99\%}}$). Резултатите от вариант Г също свидетелствуват за много съществени различия между учениците от двете групи. Главната причина за това е степента за сформираност на умението за умствено събиране на еднозначни числа, което е по-ниско у второкурсниците.

За диференциацията на двете възрастови групи определено значение имат и други фактори, като точността на работа (Т), вариативността на инди-

видуалните резултати в групата, изразена чрез средноквадратичните отклонения σ и σ' (съответно за броя на проверените знаци и грешките), степента на сформираност на уменията и навиците и др.

Таблица 1
Точност, обем и вариативност на резултатите

Вариант	Клас	Параметри				
		T	значи \bar{x}	грешки \bar{x}	значи σ	грешки σ'
А	II	1	121,1	0,4	159,9	4,5
	III	0,99	167,7	1,1	117,6	3,7
Б	II	0,98	117,6	1,4	167,8	12,1
	III	0,98	136,7	2,1	128,7	10,2
В	II	0,98	99,7	1,9	205,7	13,3
	III	0,97	119,2	3,2	194,6	14,9
Г	II	0,95	10,9	0,6	37,7	2,9
	III	0,97	13,5	0,5	30,5	6,7

2. Точност на работа

От табл. 1 личи, че T варира от 0,97 до 1 за различните задачи в двата класа. Най-ниски значения са получени при изследването с проба Г, а това говори за недостатъчна автоматизация на умственото събиране и за по-голямото умствено натоварване на децата. Тук средният брой грешки е относително най-висок и корелира със степента на информационна натовареност на пробата. За вариант В грешките намаляват, но са налице някои типични за учениците от двете групи особености. Например третокласниците показват малко по-ниска точност, но броят на проверените от тях знаци е с 20 пункта по-висок, отколкото на учениците от II клас. По-големите ученици умелят адекватно да съчетаят трите условия на задачата и бързо се адаптират към изискването във втората част на експеримента — да се диференцират само сричките „ЕР“ и „ОК“. Второкласниците грешат по-често, като и във втората част на пробата зачертават „Р“ и „К“ или само едната от сричките. Тази ригидност свидетелствува за слабата гъвкавост на вниманието и трудностите в съчетаването на условията на задачата. Прави впечатление липсата на навици и умения за самоконтрол и самопроверка у учениците от двете групи.

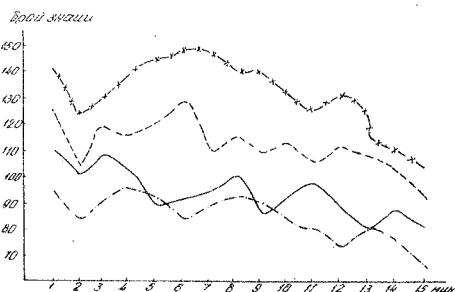
3. Отношение между характера на задачите, възрастта на изследваните и вариативността на резултатите

Съществуват определени отношения между посочените фактори, за което свидетелствува голямата амплитуда на резултатите. Например за най-лекия тест (А) значенията на средноквадратичните отклонения са минимални ($\sigma = 159,9$ и $\sigma' = 117,6$), съответно за II и III клас. Те нарастват заедно с увеличаване сложността на задачата, достигайки максимум при вариант В, а различията между двете групи се запазват на равнището на съществени

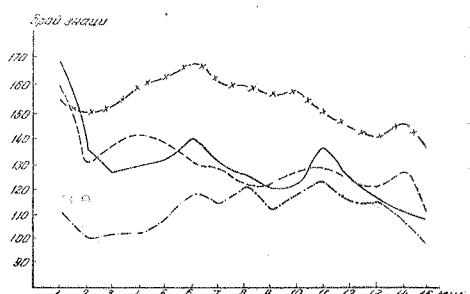
и много съществени. Тази тенденция още веднъж подчертава, че редица умения и навици се намират на различни етапи на сформираност или се формират в процеса на работа с различна скорост.

4. Динамика на продуктивността

До тук ние отразяваме резултатите от изследването чрез средноаритметични величини, които са статични и крайни. Динамиката на работоспособ-

Фиг. 1. Динамика на продуктивността на учениците от II клас

Фиг. 2. Динамика на продуктивността на учениците от III клас

ността обаче свидетелствува за различия на резултатите във всеки от микронтервалите от 1 до 15 мин. (фиг. 1 и 2). Графиките отразяват груповата средна продуктивност на учащите се за отделните проби, изчислявана по формулата $\bar{P} = \bar{x} \cdot t$. (P е продуктивността, \bar{x} — средноаритметичния брой проверени знаци, а „ t “ е съответната точност).

Както се вижда от графиките, динамиката на продуктивността има редица особености, свързани с харектера на задачите. Например кривата, очертаваща продуктивността на учениците за вариант А, и в двата класа е подобна — максимумът се достига към 6—7-та минута, след което у едините по-бързо (за II клас), а у другите по-бавно настъпват етапите на компенсации и умора. Друга е динамиката при изследването с вариант В. Тук вработването продължава до 5—6-та минута и едва след това работата се автоматизира и оптимизира, за да достигне ниски стойности към 12—13-та минута. Възрастовите различия пък са обусловени преди всичко от факта, че максималните резултати на второкласниците са достигнати до 6—7-та минута, а след това настъпват етапите на незначителни компенсации и умора. За учениците от III клас добри резултати наблюдаваме до 11—12-та минута, когато настъпва частична компенсация с висока стойност. Това ни дава основание да смятаме, че етапите на вработване и оптимизация на дейността също корелират с възрастта на изследваните и особеностите на тестовете. Същевременно се вижда, че процесът на вработване не е еднократен акт, а обхваща няколко редувещи се етапи. Ще се спрем по-подробно на всеки от тези моменти.

Във всички случаи резултатите в началото на изследванията са високи и остават такива 40—60 сек. След този момент, който ние приемаме като етап на първоначално навлизане в задачата, настъпва спадане на продуктивността, продължаваща различно за всяка от пробите време. Например за вариантите А и Б този етап продължава около 2 мин., а за вариантите В и Г — до

3—4 мин. Това явление е толкова характерно, че налага търсенето на причината за влошаването на резултатите. Допущането, че при груповото изследване имат възможност да проследят първите няколко реда от текста и да диференцират търсените знаци до началото на експеримента, се оказа неадекватно, защото и в индивидуалните серии са получени същите резултати. Наред с това става очевидно, че в самото начало на експеримента не всички изследвани са разбрали задачата в съответствие с дадената им инструкция. Едва към края на първата минута по-голяма част от учениците се ориентират върно, а за някои от тях точна представа за изискванията на задачата се формира след 2—3 минути. Това показва, че снижаването на продуктивността е обективно необходимо на децата и е следствие на активната ориентировка върху основата на известен практически опит. Поради липса на конкретен опит в началото на експеримента децата проверяват голям брой знаци и допускат много грешки, а в следващите 1—2 минути, когато започва саморегулацията, се наблюдава точно обратното. На този етап вработването има коригиращ характер и е резултат от целенасочена аналитико-синтезираща практическа дейност. След това процесът на вработване продължава по пътя на автоматизиране на дейността. От тук нататък този процес съответствува на етапа на оптимална работоспособност.

При елементарните задачи моментът на ориентировка е кратък, етапът на вработване бързо се заменя с оптимална дейност върху основата на автоматизма, а границите на оптималните възможности на учащите се разширяват. По-трудните задачи изискват повече време за съчетаване на всички техни условия и за упражнение, поради което оптимизирането на работата настъпва късно, а самият етап се съкраща. Това личи от фиг. 1 и 2, на които тези моменти са добре очертани. При най-леката задача етапите на навлизане в задачата и ориентировка в нея са краткотрайни (1—2 мин.), а етапът на оптимална работоспособност продължава до към 10—11-та минута. За вариант В моментът на вработване е силно удължен, а оптималният режим на работа продължава 2—3 мин. (за учениците от III клас) или е с много ниски показатели (за учениците от II клас).

След 11-та минута се наблюдава снижаване на продуктивността и това вече е сигнал за настъпване на психическо пресищане (за вариант А), а за другите проби този момент настъпва по-рано, след което се наблюдава подобряване на резултатите от компенсаторен тип (10—11-та минута). В нашето изследване не са получени резултати, които да диференцират достоверно пълни и частични компенсации. Имайки обаче предвид резултатите от други изследвания (5, 7), ние смятаме, че за достигане на пълна компенсация е необходимо значително волево усилие. Доколкото „... то е типично за учениците от горната училищна възраст“¹ допушчаме, че за учащите се от началните класове са характерни най-вече частичните компенсации на работоспособността. И най-високите резултати на този етап не могат да достигнат резултатите от етапа на оптимална работоспособност, които са и максимални. Напротив, след 13—15 мин. се очертава тенденция на значително снижаване на продуктивността.

¹ Иванова З., „Психологически фактори за работоспособност“, Народна просвета, С., 1973.

Динамика на вниманието

Получените резултати позволяват да се проследи и динамиката на качеството на вниманието (K). Използваната от нас формула $K = \frac{\Sigma z}{q}$ (където Σz е общият брой на прегледаните знаци, а q броят на грешките) позволява да се състави относителна картина за динамиката на вниманието. Поради голямата амплитуда на резултатите не сме в състояние да ги отразим посредством графики, но ще се спрем на най-типичните явления.

От получените данни личи, че учениците от II клас работят по-точно от третокласниците, като единствено изключение се наблюдава за проба Б. Това съвсем не означава, че по-малките ученици уметят да поддържат висока концентрация на вниманието в продължителен период от време. Ако сравним съответната продуктивност ще се убедим, че учащите се от III клас извършват повече работа и допускат повече грешки. Това е едно характерно явление, което свидетелства за възрастово изменение в стила и начина на работа. Наред с това се откроява и друго различие — увеличаването броя на грешките при второкласниците започва с 2—3 минути по-рано, отколкото за учениците от III клас. Наблюденията по време на експеримента потвърждават тази тенденция на по-ранно настъпване на психическо пресищане, изразено в повищена възбуда и отвличане на вниманието.

В динамиката на вниманието се открояват някои интересни моменти. Например при работа над задача А вниманието след кратко влошаване се стабилизира и достига максимума към 5—8-та минута, като по време това съвпада с етапа на оптимална работоспособност (за II и III клас). Изследването с пробите Б и Г свидетелствува за липса на съответствие между степента на продуктивността и качеството на вниманието, защото то достига максимални стойности, когато работоспособността е на етапа на компенсациите. Наличието на такава дивергенция не може да се обясни само с трудността на задачата, а налага търсенето на по-сложни взаимоотношения между факторите, определящи характера на умствената работоспособност. Изглежда, че вниманието достига висока концентрация към 7—9-та минута както в съответствие с възрастовите психофизически особености на децата и сложността на теста, така и във връзка със степента на сформираност на уменията и навиците, стила на работа и др.

Все пак между вниманието и продуктивността се открива корелация с отрицателен знак, която сочи, че при високи значения на K и $T=1$ броят на проверените знаци е най-нисък и обратно. Този и другите изнесени резултати показват, че важни аспекти на борбата с умственото претоварване са:

1. Създаване на условия за точно, ясно и кратко излагане инструкциите, въпросите и условията на задачите от страна на учителя.

2. Строго съблюдаване на принципите за трудност и последователност в поставяне на задачите, като се имат предвид възрастовите особености на учениците и равнището на усвоеност на знанията и уменията.

3. Предварително определяне информационната натовареност на учебните дейности, съблюдаване на границите за оптималните възможности и състоянието на учащите се.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аптелов, А., Усъвършенстване на вниманието чрез физически упражнения във връзка с бъдещата професия. Народна просвета, № 3, 1975 г. 2. Балевски, П., А. Гановски, Възрастови и индивидуални особености на умствената работоспособност и вниманието на учащите се от V до XI клас, Психология, кн. 1, 1975 г. 3. Божанов, А. Учителят и профилактиката на неврозите сред учениците от началните класове, Начално образование, № 1, 1979. 4. Вирчев, Л., Бързината на работа на учениците с програмиран текст и диференциацията на класа, Народна просвета № 12, 1978. 5. Вирчев, Л., Минимално и максимално време на учебна дейност при диференцирането на класа, Народна просвета, № 5, 1979 г. 6. Генов, Ф., Интелектуализация на труда и внимание. Психология, кн. 1 1980. 7. Добрий, Н. Ф., Внимание и труд, Психология, кн. 6, 1979. 8. Иванова, З., Психологически фактори за работоспособност на учениците, Народна просвета, С., 1973. 9. Иванова, А. М. Каменова. Работоспособност на учениците от II клас, Психология, кн. 1, 1977. 10. Йорданов, Д., Основни параметри и някои обективни условия за интензификацията на учебната дейност, Народна просвета, № 4, 1979. 11. Кирков, Д. Отражение на неблагоприятния психически климат в училище върху работоспособността на учениците, Психология, кн. 3 1978. 12. Наймов, Щ., В. Сиракчи. За умората и работоспособността на учениците от началните класове, Начално образование, № 2, 1975. 13. Трашев, Р. Дневна динамика на умствената работоспособност на учениците от III клас поставени при различни режимни условия, Начално образование, № 3, 1974. 14. Чакъров, Н. „Проблемът за интензификация на обучението, Народна просвета № 9, 1977. 15. Якимов, Г., Поддържане на умствената работоспособност на учениците. Народна просвета № 4 1978.

INTELLECTUAL WORKING CAPACITY AND ATTENTION IN 2 — 3TH GRADE PUPILS

I. Karagyozov

Intellectual productivity and attention are studied in an experiment with pupils of two age groups. Tests of different complexity were used for revealing the peculiarities of the attention depending on the character of the tasks and the age of the subjects. The dynamics of the attention and the stages of intellectual productivity established in the experiment are proposed as determinants of the limits of loading for each one of the groups studied.

1300 години България

КОРЕНИ НА БЪЛГАРСКАТА ДУШЕВНОСТ

(Психически облик на прабългарина)

ТР ТРИФОНОВ, СТ. МИНКОВА

Дали петдесет, шестдесет или сто хиляди са били те, това нека историците доказват¹. Нас ни интересува онова, което е създадо история, въплътило се е в исторически факти, битови елементи, строителство, онова, което е наслоено в характерологични черти, за да остане като име българи и България. Племена и етноси, хаганати и държави загиват, разпилени от вятъра на преселенията. Прабългарите на Аспарух, тази капка в размътения поток на бушуващия вулкан при преселението на народите, се запазва и разгръща. Какви ли не сложни кривуличещи пътеки е извървял човешкият дух на запазилите днес народност, нация и държава, народи.

Твърде далеч е историческото минало и оскъдни са източниците, за да се направи сравнително пълна психологическа характеристика на прабългарите преди сливането им със славянското море в процеса на формирането на българската народност. За сметка на това пък оскъдните налични данни са наситени със значима информация.

Носейки белезите на ирано-сасанидската култура, развила се много по-рано от гръцката и римската, прабългарите идват по нашите земи като етнически субстрат с оформен и изявен в историята душевен облик, скондензирана душевна енергия, богат опит на бойци, в това число и строители, крепък дух, придаващ им своеобразие, индивидуалност и типизация в поведението. В „Стратегион“ гръцки историк дава интересни сведения за прабългарите. „Проче тия племена, управлявани единолично и владени не с любов, но със страх, храбро понасят трудностите и мъките. Те издържат на жега и мраз, освен това на недостиг от необходими неща.“² (Нали според Наполеон първото качество на войника е способността да понася всички трудности и лишения — б. а.).

Дали от своята природа или от опита, или по-вярно от природата и опита, но прабългарите формират у себе си редица качества, които можем да доловим не само от горните описание на гръцкия историк, но и от други историци. Качества като потайност и любопитство, гъвкавост и настойчивост, издръжливост и смелост, българите изявяват в отчетлива форма при битките. И ако трябва да се пише история на прабългарите, това трябва да бъде история главно на военните им битки. Несъмнено дял за това има и историческата епоха — по това време преселението на народите е голямо, разпадат

Изследванията по въпроса за числеността на прабългарите през последните години разкриват, че „прабългарите в първоначалната територия на първата българска държава не са били някаква незначителна група, а твърде многобройно население, почти равно на славянското . . . те не са обитавали някакъв малък укрепен район от рода на Никулицелския лагер или Плисковското укрепление, а са се заселили на една обширна територия, която обхващаща цяла Добруджа, Североизточна България и дори част от Влашката низина“ — из статията на Дим. Ил. Димитров „Нови данни за материалната култура на прабългарите“ в сборника „История, изкуство и култура на Средновековна България“, Изд. „Народна пръсвета“, С. 1981 г., с. 155.

² Цитирано по П. Петров и В. Гюзелев, Христоматия по история на България, С. 1978, с. 74—75.

се племенни съюзи, създават се хаганати, всеки търси място под слънцето — но независимо от това и на фона на тези събития прабългарите изпъкват като калени войни и военните действия при тях имат доминираща роля. Може би с основание Ив. Богданов посочва, че прабългаринът се ражда войн и войн умира¹.

Психическият облик на прабългарите, който се оформя преди и по времето на Кубрат (на когото византийците дават титлата патриций), най-добре проличава в битките. Тук те са в своята стихия, възторг, самочувствие, сливане с първичната си природа. Подобно на конете си, които очакват да бъдат яхнати, и когато рог за бой засвири да полетят, така и мъжкото прабългарско население в мирно време е споделяло мисли за битки, очаквало е битки, без да стига и без да се ръководи от никаква идея — образ за подвиг. В битките прабългаринът като че ли разгръща своята фантазия, реализира волята си, интелектът му се обогатява с представи и богатство от мисловни ходове. Феликс Енодий в „Похвално слово за крал Теодорих“, остготски крал, победил прабългарите, дава интересни данни за прабългарския дух. Ето някои от тези мисли на хрониста: „... българите са учудени, че се намират люде, подобни на тях, и че виждат сред човешкия род противник, равен на себе си. Те, които никога не се съмняваха в победата си, и на които се учудваше светът, сега се оттеглят, след като загубиха бойните си знамена, и смутени от това, че са оцелели, се провикват, че са много по-нещастни от ония, на които се бе паднало да загинат. Това е народ, на който преди битката с теб не се е случвало да срещне противник, който да му устои и народ, който дълго време е извършвал войните си само с набези. Тях не са ги поставяли в затруднение, както би трябвало да се очаква, нито планинските масиви, нито изпречилите се реки, понеже смятат, че е достатъчно удоволствие да пият кобиленско мляко. . . Кой би устоял на противник, който си носи и храна от своето бързо животно.“²

Всеки народ живее със своите чувства, памет и опит, реализира в никаква степен замисли. Предпоставките и условията за това са много, но едни от тях се свеждат до силата на стремежите, дълбочината на замислите, гъвкавостта на въображението и не на последно място супровостта към собственото „аз“. У прабългарите замисли и цели, фокусирани образи и взискателност, не благородна, а сурова, свързана с инквизицията на собствените страсти и желания са строго канонизирани, но в битките те разгръщат богат творчески заряд. Вероятно наложението канон от единоначалието в управлението и супровостта на традициите не е затлачил творческата им мисъл. Прабългарите като че ли никога не са изпускали историческия ритъм на епохата, той като че ли е втъкан в психическото им устройство, в техните воли, устрем и в характерологическата им амалгама. Арабският историк Ал-Масуди пише за прабългарите: „Бурджаните (прабългарите — б. н.) са огромен, могъщ и войнствен народ, който е подчинил всички съседни народи. Един български конник може да излезе на глава на 100 или 200 конници от неверните.“

Несъмнено психическият облик на прабългари има широк диапазон, но той се изявава най-пълноценно в подготовката за боя, във въоръжението и в самия бой. Боят при прабългарите е започнал с широка подготовка — не само преглед на оръжие, конска амуниция, но и психическа подготовка

¹ Ив. Богданов, Прабългари, НП, 1976, с. 53.

² Христоматия по история на България, 1978, с. 56.

на бойците. Жертвите пред Тангра, разкъсване на куче и рядко кон са били в рамките на най-обикновената подготовка. В тази връзка заслужава внимание церемонията, извършена като психическа подготовка, при вземане на решение от Аспарух да плаща дан на аварите и да изплати дъщеря си при тях. Ханът посещава храма и всеки от дванадесетте жреци му поднася по една чаша: първи жрец — чаша, в която тупти сърцето на змия, за да бъде мисълта му отровна като змийски зъби за враговете; втори жрец — топла кръв от вълк, за да е дързък в мислите си; трети жрец — чаша пълна с дроб на вол, за да е як; четвърти жрец —око на бухал, за да вижда в мрачината бъдещето; пети жрец — зъб на куче, за да е свиреп спрямо враговете; шести жрец — пепел от горена лъвска кост, за да бъде храбър като лъв; седми жрец — нокти на орел, за да бъде хищен като орела; осми жрец — люспи от риба, за да бъде непроницаем и враговете да не откриват намеренията му; девети жрец — мас от свиня, за да бъде винаги сита войската му; десети жрец — пера от кокошка, за да е птица по дух, но да не забравя, че ходи по земята и т. н.

Ако анализираме изразените от всеки жрец пожелания от гледна точка на формирането на черти на характера, изграждането на душевния облик и фокусировката на психиката му преди боя, ще видим, че зад тези, на пръв поглед наивни поверия, се крие цяла гама от личностни качества, които трябва да се създадат и съответно да са изявяват в битките. Подготовката преди боя е играла голяма роля при изграждането на психическия облик на прабългарина, за възпитанието на мъжкото поколение и за мобилизация на бойците преди боя и в самите битки.

Войнственият дух на прабългарите и чертите на характера им намират израз във въоръжението и поддържането му. Макар и не много сложно, даже просто на пръв поглед, но винаги удвоено, въоръжението им говори за смелост, острота, твърдост в битките и стабилност в изявата на характерологията им. Лъкът, стрелите, извитият меч, късото копие, бойният сърп, арканът и подредбата на войните в боя — първите два реда с тежки лъкове, вторите два реда с бойни сърпове и третите с мечове — крие зад себе си решителност, непоколебимост, опитност, предварителен зов за действие, кондензирана душевност и жажда за победа.

Прабългарският войн се проявява не само във въоръжението, но и в грижите за конете. Лишете прабългарина от кон и той ще загине като риба на сухо — нападение, отбрана, маневреност, храна, издръжливост, даже и мобилизация на собствения дух той е придобивал, когато е възсядал коня си. Психическият ритъм на прабългарина се е сливал с ритъма, стропата на копитата на конете, с вибриращите им ноздри, като че ли това не са боец и кон, а едно живо същество, което е било дълго време разделено и сега се сраства в едно, за да полети в своето предназначение

За прабългарина конят е носител на победи и храна. С голяма почит и уважение е бил обграден бойният кон — свободно оставян на паша, необезпокояван от никого. Този, който е посмявал да го яхне в мирно време, е бил наказван със смърт.

В походи и битки всеки боец води по два коня, единият от които е резервен. Всеки войн е бил задължен, след като е навършил определена възраст и станел годен за битки, да поддържа в изправност бойната амуниция, да се грижи за конете. Редовните проверки, правени от боритаркани, оглутархани, зеротархани и други прабългарски военни чинове, са държали прабълга-

рина в постоянна готовност. Ако нещо е било неизправно, следвало е смъртно наказание.

Несъмнено прабългарите са били физически закалени и смели войни, но те и психологически са осигурявали победите си още в предварителните тържества, провеждани в името на предстоящите битки; там те са настройвали своята психика и са извисявали духа си. За тях тези тържества са били средство за фокусиране на мисли, чувства и воля в името на победата, място за предварителна магнетизация на душевните вълнения, място за акордиране на настроенията и интегриране на характерологичните им качества.

Прабългинът влиза в битката с голяма гъвкавост и същевременно твърдост. „Точна стрелба с лък при тръст и галоп по подвижна цел отпред, встрахи и зад гърба, хвърляне на аркан (примка, ласо) с лявата ръка, докато дясната нанася удар с копие или меч, мятане на копия при всички положения, безпогрешни действия на живо с меч, атака с масата на коня, и ако бъде свален от коня с аркан от противника, бързо прерязване на аркана с кинжал, мятане на коня и светковично поразяване на противника в гърба с кинжала“¹. Несъмнено такива действия в битките не се постигат само с висок дух, нито само с обучение — високият дух е вплетен и се изразява в уменията и способностите.

Прабългарският дух, формиран столетия в битки и в мирно време, успява да се наложи в началото на новата ера със завидна тактика и стратегия във военни действия, станала по-късно стожер във войните, които водят българските царе с Византия. Стихийното на пръв поглед, но целенасочено и организирано нападение, което напълно е отговаряло на житейската интуиция на този народ и в което са се сливат волите на хората и набезите на конете в едно цяло, това е било стихията на прабългарите. Тук те изпадали в евфорични състояния, духът им придобивал магнетична сила, настъпвал е някакъв процес на отчуждаване от всяка друга реална или въображаема действителност, при пълно сливане със ситуацията на битката. Силни, мощни и бързи действия, яростни викове в най-широка гама, смущавали противника. При силен враг, увличане в чувал чрез тактическо отстъпление, прегрупирване на собствените сили в кръг около врага, инициативност и нападателност, решителност в бързината на действията, преследване и доунищожаване на врага, изненади и маневри, повратни удари и рязка смяна на тактиката, неочеквана от врага, резервни войскови части, бърза конница, редица други прийоми и тактики са използвали прабългарите в битките.

С бързо маневрена конница, въоръжени със саби и копия, секири, чукове и примки, с развети от конски опашки знамена, с тръбачи, с много викове и провиквания и с някакъв на пръв поглед неопределен хаос са връхлитали в боевете прабългарите. Порядък като че ли не е имало в боя, като че ли всички са се сливати в едно неопределено цяло, в което всеки е бил център и същевременно в помощ на другия.

Войнственият дух прабългарите придобиват в опита. По времето, когато славяните се заселват на Балканския полуостров и водят първите битки с Византия, отстоявайки завоювани територии, прабългарите се причисляват към Хунския племенен съюз с център днешна Унгария, стават поданици на хунския владетел Атила, наричан чук на вселената и са една от главните военни сили на този съюз и вожд.¹ При хуните те идват не да се

¹ Ив. Богданов, Прабългари, НП, 1976 г.

чело на племенния съюз стои племенен вожд, който от изборен се превръща в наследствен.

Разгледано от тази светлина, семейството у прабългарите, в това число и битът им, говори за преживявания, канализирани от суровостта и строгостта на подчинението. Собственото „аз“ почти липсва, то съществува само в лицето и властта на великия хан, помазан от бог Тангра. Великият хан е жрец, военен вожд, съдия, а около него за помощници в боя са боилите, багайните, тарханите, боритарханите, оглутарханите, зеротарханите. Думата на великия хан е закон, такава власт ражда страхопочитание и сила.

Мъжкото и женското облекло е израз на начина на живот и подчертава целеустременост, сила, готовност за действие. То е пригодено за езда, свободни движения и размах на меч. Строгост и същевременно чувство за гордост, с известна доза кокетство е подчертавало облеклото на прабългарите.

Психическият облик на прабългарите проличава и в отношенията им към животните — прабългарите боготворят много животни: всеки род и племе има свое животно и при клетва, принасяйки го жертва, пият от кръвта му, считайки, че по този начин увеличават силата на собствения си дух. Прабългарите вярват в безсмъртието на душата, което ги прави смели, самоотверженни, себеотрицателни. Мъртвите са погребвани в родината. Прабългарите считат, че умрелият е временно изчезнал и ще се върне, но не се знае кога. По воя на кучетата съдели за годината — добра или зла ще бъде. Принасянето на жертви в чест на Тангра за успехи в боевете и гадаенето преди битки заемали важно място в дейността на съветниците на хана и изобщо в душевността на прабългарите. Вярата в сънища и врачки, от една страна, сковавала духа на прабългарите, а от друга — дисциплинирала го, като не му позволявал да нарушава колективните норми. Когато Аспарух решава да премине река Дунав, той събира всички около него и с един удар съсича жребец, тъпани думкат, тръбят рогове и изведнъж настъпва абсолютна тишина, в която ханът шепне: „Аз виждам... аз виждам път за нас през велика река“, след което с кръвта на съсеченото животно ръси войската си. Ритуалът е тържествен, думите, произнесени в такава обстановка, имат магическа сила и въздействието им е огромно.

Душевността на прабългарина, като започнем от новороденото до смъртта на боеца или жената, издъхваща на гроба на любимия си мъж, има една строго определена линия, един канон, който държи в респект поколенията в прабългарския племенен съюз. Въпреки този канон, прабългарите и в битките, и в мирните договори и отношения със съседите си са проявявали изключително голяма гъвкавост на интелекта. И във време, когато се разрушават империи, загиват държави и се разпиливат народности, прабългарите успяват със своя дух, детерминиран поведение, опит и ловкост, да канализират собствените си настроения и със самонадеяност и строгост, хладина и внушителност, мнилост и дързост да завоюват свой терен, от който да погледнат бъдещето. Когато в 680 г. Аспарух завзема местността между Дунав и Стара планина, най-напред се заема да укрепи завоюваната земя: размества славянски племена, давайки им независимост, строи крепости — Дръстър (Силистра), изгражда т. н. Добруджански окоп от Дунав до Черно море и най-важното — поставя непrekъсната отбрана (организирал 5000 конници да бдят на стража по укрепленията на новосъздадената граница между Византия и България) — това е рядко

явление за тогавашните времена. Този факт се превръща в традиция за българската държава. И когато в 681-та година се подписва договор между Византия и Аспарух, договор, диктуван от хана, византийският хронист Теофан Изповедник ще отбележи със злоба: „Заштото чудно бе за далечни и близки да слушат, че този, който е направил свои поданници всички на изток и запад, на север и на юг, е бил победен от този мръсен новопоявил се народ.“

В историята има заложена постановка — основателите на държави биват рядко признавани от съседите си. Аспарух бива признат. Може би смелостта, в съчетание с прозорливостта, са изиграли главна роля да помним и тачим името на този дръзновен наследник на Кубрат. Името му означава конник. Воден от повелите на Тангра, но почти винаги решаващ сам, без да забравя заветите на покойните си роднини като Ирник, Кубрат, Атила, той е успявал отлично да се ориентира в обстановката и да прецени доброто и злото, идващото близко и далечно, за да сложи началото на България.

PSYCHIC MAKE-UP OF PRA-BULGARIAN

T. Trifonov, St. Minkova

An attempt is made for outlining the psychic make-up of Pra-Bulgarian. Chronicles, records and other sources from different historians are used concerning the behaviour and activity of Pra-Bulgarians in battles, their way of life, their attitudes towards enemies and neighbours, towards horses etc. Some Greek historians have directly formulated many traits of Pra-Bulgarians: far-seeing in their relationships to enemies and neighbours, bold and tenacious in battles, daring in war campaigns, fearless and agile soldiers, experienced equestrians, strict in their way of life, but not without some drive towards coquetry, beauty and purposefulness in clothing, with definite trends towards monumental rigour in building etc. Pra-Bulgarians succeeded in overwhelming the historical thresholds of the events and initiated the thousand-years history of Bulgaria pouring their spirit in the later foundation of the Bulgarian state.

Медицинска и спортна психология

КРИТИЧЕСКАТА ЧЕСТОТА НА СЛИВАНЕ НА СВЕТЛИННИТЕ ТРЕПТЕНИЯ — ПОКАЗАТЕЛ ЗА ФУНКЦИОНАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ НА ЦЕНТРАЛНАТА НЕРВНА СИСТЕМА. НОРМАЛНИ СТОЙНОСТИ

В. ГАВРИЙСКИ

Зрителната система е главният вход за информация от заобикаляящия ни свят. Затова оценката на нейното функционално състояние чрез прости и достъпни методи има голямо значение. Един такъв показател за състоянието на зрителната система е критическата честота на сливане на светлинните трептения (КЧСТ). Стойността на този метод се увеличава от възможността по този начин да се изследва равнището на възбудимост на централната нервна система (ЦНС; Кравков, 1950; Simonson and Brozek, 1952; Семеновская, 1963; Гаврийски, 1975, 1978).

Много автори (напр. Battersby, 1951, Bartley, 1959 и др.) считат, че КЧСТ се определя главно от функциите на зрителната кора, а не на по-ниски отдели на зрителната система. В полза на това говорят и по-нови данни от електрофизиологични изследвания при сравнение с резултати на психо-физиологични изследвания. Така, при отвеждане на високочестотна (флимер) електроретинограма (ЕРГ) ясни потенциали са били регистрирани при честота на стимулация 70 и повече херца (Dodd and Wadensten, 1954) и до 110 Hz (Bornstein, 1964). А дори при максимален интензитет на интермитентна светлинна стимулация КЧСТ достига максимум до 60 Hz. Това доказва, че КЧСТ не се лимитира от функциите на ретината, а от надретинални формации.

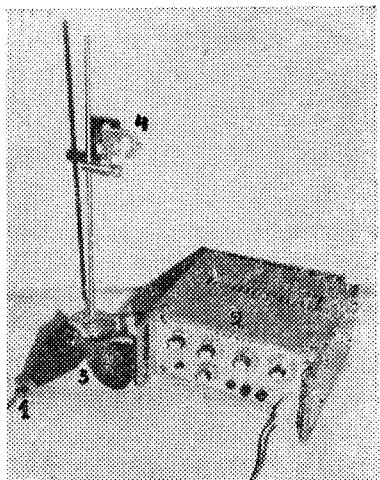
При регистриране на зрително евокирани корови потенциали (ЗЕКП) чрез високочестотна светлинна стимулация максималната честота, при която могат да се отведат потенциали, е 60—65 Hz; тази честота съвпада с КЧСТ, измерена субективно (Gavrijsky, 1974, Гаврийски, 1978). Очевидно лимитиращият фактор за честотата на сливане на светлинните трептения е зрителната кора. Някои други изследвания сочат, че и подкорови образовани могат да участват при детерминиране на КЧСТ (Spekreijse et al., 1972).

Горепосочените обективни електрофизиологични данни следователно подкрепят схващането, че КЧСТ може да отразява функционалното състояние на ЦНС, включително и на кората на големите полукулба. За да могат да се преценят евентуални промени в КЧСТ е необходимо да се познават нормалните стойности на този показател.

Настоящата работа разглежда нормални стойности на КЧСТ, получени при млади здрави хора с помощта на нов вариант на апарат за изследване на КЧСТ.

МЕТОДИКА

Апаратура. Използван бе по-съвършен по конструкция и с по-големи възможности флимер апарат, създаден с оглед на съвременните изисквания към параметрите на стимулиращата окото светлина. Апаратът дава възможност да се измени отношението светъл-тъмен период, интензитетът на стимулиращата светлина в определени граници, процентът на модулация и видът на стимулите (правоъгълни или синусоидални). Точността на измерване е 0,5 херца (Hz, Хц, фиг. 1).

Фиг. 1. Апарат за изследване на критическата честота на сливане на светлинните трептения (флимер-апарат). 1 — място, където е монтиран излъчващ червена светлина фотодиод; 2 — захранващ блок; 3—очила; 4—статив със скоба за прикрепване на тубуса от очилата с фотодиода.

Фиг. 2. Постановка за изследване на КЧСТ. Срещу изследваното лице се намира операторът (не се вижда на снимката), който манипулира с бутоните на апаратата.

Стимулиращата светлина се излъчва от фотодиод (фиг. 1—1), монтиран в специални очила (фиг. 1—3). След поставянето им на очите, червената светлина от фотодиода се вижда под зрителен ъгъл около 3°. Захранващият блок (фиг. 1—2) е малогабаритен: $21 \times 20 \times 10$ см и тежи само 3 кг; захранва се от две батерии от по 4,5 V. Това прави апаратата лесно преносим и използваем при всякакви условия. Към апаратът има и специален статив (фиг. 1—4), на който може да се фиксира само тубусът на очилата с фотодиода. Така разстоянието от окото до стимулиращата светлина може да се мени в широки граници.

Материал. Бяха изследвани 101 души от двата пола на възраст от 18 до 25 г. Те бяха разпределени на 4 групи: 1) студенти по медицина и фармация (средна възраст 21,29 г.), 2) студентки от същите специалности (20,24 г.), 3) студенти по физкултура (22,33 г.), 4) студентки по физкултура (20,26 г.). Както се вижда, изследвани са млади хора, сходни по възраст и различаващи се по своята физическа активност. Изследванията бяха направени през 1979/80 г.

Процедура. Изследването на КЧСТ ставаше в седящо положение (фиг. 2). Най-напред се поясняваше методиката на изследване и се правеха по няколко пробни изследвания, докато експериментаторът се убеди, че изследваният може да определя момента на сливане на трептенията. След това започва истинското изследване: 2—3 мин. след поставяне на очилата честотата на светлинна стимулация е около 10 Хц. След това честотата се увеличава плавно и се чака изследваният да съобщи, че трептенията са се слели в неподвижна светлина. КЧСТ се определящо винаги по два пъти и се изчислява средната от двете измервания. Ако обаче между двете измервания разликата е по-голяма от 1 Хц, се правеха още измервания, докато се постигнат два близки резултата.

Наши предишни работи с подобна методика показваха, че асцендентният и десцендентният метод на изследване на КЧСТ са равностойни при подобен вид изследвания (1, 2, 4). Получените цифрови данни бяха обработени статистически: извършен бе вариационен анализ, а разликите в КЧСТ между отделните изследвани групи бяха сравнявани чрез t -критерия на Стюдънт.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Измерените стойности на КЧСТ при отделните групи изследвани лица са показани на табл. 1. От нея се вижда, че средната стойност на КЧСТ при млади здрави хора е близо до 30 Хц. КЧСТ на женската група е малко по-ниска (1,03 Хц) в сравнение с мъжката. Разликата е достоверна при гаранционна вероятност 0,95 (табл. 1—Б).

Критическа честота на сливане на светлинните трептения (КЧСТ)
при млади здрави хора (херцове)

Таблица 1—А

№	Група	n	min	max	\bar{x}	σ	V
1.	Нетренирани мъже	24	26,00	32,50	29,72	1,31	4,43
2.	Нетренирани жени	33	24,50	31,00	28,69	1,85	6,47
3.	Тренирани мъже	36	25,00	39,50	32,32	3,05	9,46
4.	Тренирани жени	8	27,50	35,50	32,56	2,67	8,22

Сравняване на данните за КЧСТ от таблица 1—А и оценка на достоверността
на разликите чрез изчисляване на t -критерия

Таблица 1—Б

Група	1	2	3	4
1*		$t_1=2,32$ $t_2=2,01$	$t_1=3,91$ $t_2=3,46$	$t_1=4,00$ $t_2=2,02$
2	$t_1=2,32$ $t_2=2,01$		$t_1=5,88$ $t_2=3,46$	$t_1=4,83$ $t_2=3,55$
3	$t_1=3,91$ $t_2=3,46$	$t_1=5,88$ $t_2=3,46$		$t_1=0,20$ $t_2=2,02$
4	$t_1=4,00$ $t_2=3,65$	$t_1=4,83$ $t_2=3,55$	$t_1=0,20$ $t_2=2,02$	

Забележка: $t_1=t_{temp}$ $t_2=t_{0,05}$ $t_3=t_{0,02}$ $t_4=t_{0,001}$

Последните две стойности се означават само когато $t_1 > t_2$

*Номерата на групите са идентични с тези от табл. 1—А

КЧСТ при системно физически упражняващи се млади хора на същата възраст е над 30 Хц и достига около 32 Хц. Разликата между КЧСТ на мъжете и жените е незначителна (0,24 Хц) и статистически недостоверна.

При сравняване на КЧСТ на първа и втора група с КЧСТ на трета и четвърта групи се установяват по-големи и достоверни разлики при гаранционна вероятност до 0,999.

Следователно физически неактивните млади хора имат по-ниска КЧСТ в сравнение с физически активните младежи и девойки. Освен това неупражняващите се жени имат достоверно по-ниски стойности на КЧСТ в сравнение с КЧСТ на неупражняващите се мъже. А в групите на системно упражняващи се разликата между КЧСТ на мъжете и жените се заличава.

Като се приема, че КЧСТ може да индицира функционалното състояние на ЦНС и на кората на големите полукулъба, би могло да се заключи, че системно упражняващите се лица имат по-добро равнище на възбудимост в централно-нервните си формации.

Същевременно не би било правилно да се твърди, че КЧСТ е универсален показател за състоянието на ЦНС. Например все още не е изяснен въпросът доколко КЧСТ е надежден показател за настъпила умора след различни видове работа: в едни случаи КЧСТ се променя (намалява), но в други не се мени (вж обзора на Simonson and Brozek). Така, наши изследвания върху хода на умората при работещи в електронната промишленост (1971), както и изследвания на Душков и Шопов (1972) показват, че при това производство КЧСТ може да покаже функционалното състояние на ЦНС, променящо се под влияние на натрупваща се умора. Но влиянието на други условия и видове работа върху ЦНС и КЧСТ все още не е сигурно установено.

Например редица автори (15, 16) са намерили промени в КЧСТ при имитирани (барокамерни) спускания на леководолази, докато други (17) не намират промени. При наши изследвания на леководолази (Гаврийски, Матеев, 1978) също не успяхме да намерим промени в КЧСТ при спускания на имитирани дълбочини до 100 м. Промени констатирахме само на имитирана дълбочина 100 м при 4 изследвани лица.

И З В О Д И:

1. КЧСТ при млади здрави хора, измерена чрез прилаганата от нас методика, е средно около 29 Херца.

Съществува достоверна разлика между КЧСТ на мъжете и жените в полза на мъжете.

2. КЧСТ на системно занимаващи се с телесни упражнения младежи и девойки е достоверно по-висока от КЧСТ на физически неактивни лица.

Стойностите на КЧСТ при упражняващите се жени се изравнява с тези на упражняващите се мъже.

3. По-високите стойности на КЧСТ могат да се приемат като израз на по-добро функционално състояние на ЦНС на изследваните лица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаврийски, В., КЧСТ — метод за изследване на функционалното състояние на зрителния анализатор и ЦНС. Трен. мисъл, 1975/3, 40—44. 2. Гаврийски, В., Влияние на автомобилно рали върху някои физиологични функции. Трудове на ВИФ, 1976, XIX/3, 18—27. 3. Гаврийски, В., ЗЕКП у здрави хора при ниско- и високочестотна светлинна стимулация. Докторска дисертация, С., 1978. 4. Гаврийски, В., Б. Маринов, Физкултурни занятия за ОФП през свободното време в дневната и седмична почивка. Научна сесия „Физкултура и производство“, Сборник доклади, С., 1971, 18—19. 5. Гаврийски, В., Г. Матеев, Зрително-двигателна реакция и КЧСТ на леководолази при имитирани спускания на дълбочина до 100 м. СБ. подводни изследвания, ИМИО—Варна, 1978—1980 (под печат) 6. Душков, В., Г. Шопов, Възможности за използване на КЧСТ като показател за определяне на ефективността от тренировъчните занятия. Въпроси на физ. култура, 1972/11, 639—643. 7. Кравков, С. В., Глаз и его работа. Изд. АН СССР, М. Л., 1950. 8. Bartley, S., H., Central mechanisms of vision. In: Handbook of Physiology. Sect. 1: Neurophysiology, Vol. 1:713—740. Am. Physiol. Soc., Washington, D. C., 1959. 9. Battarby, W. S. The regional gradient of CFF after frontal or occipital lobe injury. J. exp. Psychol., 1951, 42:59 10. Bonnschein, H., Physiologische Aspekte des Flimmer-ERGs: Komponenten und Frequenzcharakteristik. Doc. Ophthal., 18, 85, 1964 11. Doldt, E., L. Wadensten, The use of flicker-ERG in the human eye. Acta Ophthal., 32, 165, 1954. 12. Gavriysky, V. Investigation about high rate flicker VECP by humans. Agressologie, 1974, 15: 455—460 13. Simonsen, E., J. Brozek, Flicker Fusion Frequency. Background and Application. Physiol. Revue, 1952, 32: 349—378. 14. Spekreijse, H., v. Norgren, D., v. d. Berg, T. J. T. P. Flicker responses in monkey LGN and human perception of flicker. Proc. Nat. Acad. Sci., 1971, 68, 2802. 15. Schaefer, K. E., C. Carey, Influence of exposure to various CO_2 concentrations on FFF and α -blocking. Underwater Medicine. Das med. Prisma, 3, 1978. 16. Seki, K., M. Hugon, Modification of the CFF of man in saturation hyperbaric condition. In: 6th Symp. Underwat. Physiol., San-Diego, CA, 1975, 85. 17. O'Reilly, J. P., B. L. Respicio, F. K. Kurata, E. M. Hayashi, Hana Kai II: a 17-day saturation dive at 18.6 ATA. Auditory, visual and gustatory sensation. Undersea Biomed. Res., 1977, 4: 307—314.

CRITICAL FLICKER-FUSION FREQUENCY AS AN INDEX OF THE FUNCTIONAL STATE OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM. NORMAL VALUES

V. Gavrijski

Critical flicker-fusion frequency (CFF) was measured by a device of new design which permitted changing of light stimulus parameters. Healthy young men and women of the same age and differing in their physical fitness were investigated.

The mean CFF of the Ss was about 29 Hz with a significant difference between men and women in favour of men. The CFF of Ss involved in regular physical exercises was significantly higher than in physically non-active ones. The CFF values of exercising women were catching up with the values obtained in exercising men.

With a view to the above findings and to some literature data the higher CFF could be interpreted as a showing of better functional state of the central nervous system.

Методи

ОЦЕНКА ЗА ВАЛИДНОСТТА НА МЕТОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕВРИСТИЧНОТО МИСЛЕНЕ

Ц. ЦАНЕВ

Днес евристиката се очертава като нова комплексна област на знанието (6), чиято основа е експерименталната психология. На тази основа психологоческа дисциплина се падна особено тежкото задължение да разработва методи за изследване на най-висшата проява на човешкия дух — евристичното мислене, което от своя страна лежи в основата на творческата интелектуална дейност на человека. Процесите на евристичното мислене заемат все по-широко място в професионалната дейност и във всекидневието на человека.

С помощта на евристичните методи става откриването на новите начини за разрешаване на проблемните ситуации и построяването на стереотипни планове и програми за разрешаване на задачите, които животът поставя.

През последните години редица изследователи обръщат внимание на обстоятелството, че планиращата функция на мисленето играе огромна роля в интелектуалната дейност на человека. С основание Д. Пойа пише, че на съвременния човек често се налага да прибягва до евристични разсъждения (5).

Евристичното мислене осъществява две функции, а именно: „навеждането на решението“ и „съкращаване на вариантите“ за разрешаването на нестандартните проблемни ситуации. Педагогическият аспект на евристиката, свързан с разработката на методи за оптимално управление на умствената дейност на учащите се въобще, придобива изключително актуално значение.

Ние си поставихме за задача да изследваме валидността на устройство за проучване на евристичното мислене посредством тестова методика, като поставяме хипотезата за валидност на апаратурната методика.

Методика. Като еталон за сравнение при оценката за валидността на усъвършенствана методика за изследване на евристичното мислене беше използван комплекс от шест тестови експериментални задачи, които е прилагал Ю. Н. Кулюткин (2, 4). Тези тестови задачи са три типа — задачи с пространствени отношения, задачи с отношение по време и задачи със знакови отношения. При проведения експеримент бяха използвани следните задачи: наблюдатели на площици, разрушени мостове, задача на Ойлер, задачата за печатаря, суахили и намислената буква. Ю. Н. Кулюткин изисква от опитните лица да разрешат докрай поставените тестови задачи при условията на вербализация на решението. Опитните лица, които се затрудняват, получават стандартна помощ от изследователя и ако и това не помогне, решението се прекратява. Изучава се структурата на решението, като се обръща основно внимание на съставянето на хипотезата и начините за нейната верификация. Ю. Н. Кулюткин провежда обучаващ експеримент, като съставя програма за стандартизация на начините за разрешаване на тестовете.

Като прототип на апаратурната методика за изследване на евристичното мислене послужи усъвършенствуван от нас модел (8) на методиката на В. В.

Тхоржевски (7). Тази методика бихме могли да отнесем към методите за изследване на евристичното мислене за разлика от тестовите експериментални задачи, които се отнасят към методите за неговото диагностициране (3).

При методиката на В. В. Тхоржевски от опитното лице се изисква да натиска най-малък брой пъти пет бутона и да запалва най-голям брой пъти една лампа. Тази неопределеност затруднява изследваното лице. Адаптирането към поставената експериментална задача се постига чрез блок от дискурсивно-логически програми. Тези програми са само три на брой плюс една логически индетерминирана програма (7). Ние създадохме проект за открита система за набирането на програмите, на чиято основа беше изработено устройството с големи възможности (8). Придавайки първостепенно значение на евристичното мислене при интелектуалното творчество, по наше идеино задание беше разработено устройство за изследване на евристичното мислене на интелектуалци (10), което в последствие беше усъвършенствувано (9).

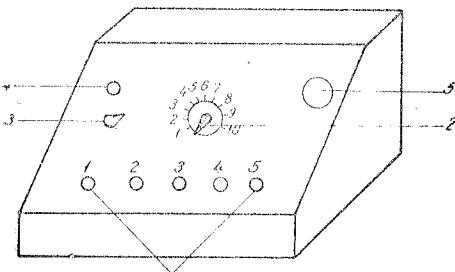
Това устройство е нов, по-усъвършенстван вариант на методиката за изследване на евристичното мислене с открита система за набирането на програмите, наречени информационни матрици (8). С него могат да се набират определен брой логически детерминирани матрици и голям брой логически индетерминиирани матрици (9). Индетерминираните матрици служат за изследване на вероятностното мислене. Логически детерминираните матрици отразяват определена закономерност на запалването на лампата при последователно превключване от опитното лице на един 10-степенен превключвател. Именно поради това чрез тях се осъществява дискурсивно-логическият процес на евристичното мислене.

От опитното лице се иска, като натиска най-малък брой пъти бутона (1), да запали най-голям брой пъти една лампа (5) за всяко последователно положение на галетен превключвател — от 1 до 10 (2) — фиг. 1. Устройството се включва в мрежата чрез превключвател (3), а светването на сигналната лампа (4) показва, че апаратурата е изправна.

На пулта на опитното лице е монтиран блок от броячи, които се включват в действие според желанието на психолога за индикиране действията на опитното лице в ролята на перманентна обратна информация. Тези броячи са дублирани от постоянно работещи броячи на пулта на експериментатора и служат за индикиране броя на правилните действия и времетраенето на опита. Те могат да се включват и поединично.¹

На пулта на психолога има монтиран програмен блок за набиране на програмите, които моделират желаната информационна матрица. По време на опита експериментаторът регистрира всички действия на опитното лице в протокол чрез индикацията на блок от светлинно табло от своя пулт.

Схемата на устройството е разработена от инж. Д. Пенчев и Ив. Иванов, а изработването е осъществено от Ив. Иванов.

Фиг. 1

ното мислене на интелектуалци (10), което в последствие беше усъвършенствувано (9).

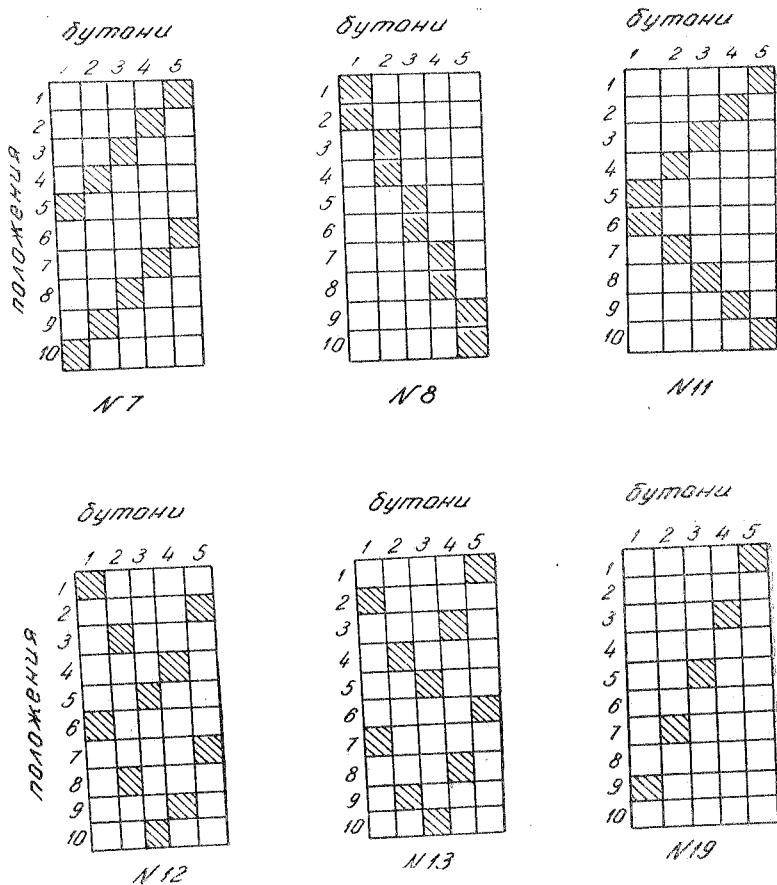
Това устройство е нов, по-усъвършенстван вариант на методиката за изследване на евристичното мислене с открита система за набирането на програмите, наречени информационни матрици (8). С него могат да се набират определен брой логически детерминирани матрици и голям брой логически индетерминиирани матрици (9). Индетерминираните матрици служат за изследване на вероятностното мислене. Логически детерминираните матрици отразяват определена закономерност на запалването на лампата при последователно превключване от опитното лице на един 10-степенен превключвател. Именно поради това чрез тях се осъществява дискурсивно-логическият процес на евристичното мислене.

От опитното лице се иска, като натиска най-малък брой пъти бутона (1), да запали най-голям брой пъти една лампа (5) за всяко последователно положение на галетен превключвател — от 1 до 10 (2) — фиг. 1. Устройството се включва в мрежата чрез превключвател (3), а светването на сигналната лампа (4) показва, че апаратурата е изправна.

На пулта на опитното лице е монтиран блок от броячи, които се включват в действие според желанието на психолога за индикиране действията на опитното лице в ролята на перманентна обратна информация. Тези броячи са дублирани от постоянно работещи броячи на пулта на експериментатора и служат за индикиране броя на правилните действия и времетраенето на опита. Те могат да се включват и поединично.¹

На пулта на психолога има монтиран програмен блок за набиране на програмите, които моделират желаната информационна матрица. По време на опита експериментаторът регистрира всички действия на опитното лице в протокол чрез индикацията на блок от светлинно табло от своя пулт.

За провеждането на експериментите с оглед оценката на валидността на методиката избрахме шест представителни разнообразни логически детерминирани информационни матрици (9) — фиг. 2.

Фиг. 2

С двете методика за изследване на евристичното мислене — апаратурна и тестова — бяха проведени две серии експерименти с 35 ученици от XI клас на 21 ЕСПУ „Христо Ботев“ — София.¹

Начини за обработка на експерименталните данни. По отношение на основната методика за изследване на евристичното мислене — тази с шестте информационни матрици, реализирани чрез апаратурата, беше изчислен коефициент на евристичното мислене, а именно (7):

$$K_{\text{евр. м.}} = \frac{m}{A} \cdot 100,$$

1. Експериментите са проведени от Р. Иванова (1), а обработката на данните е направена със съдействието на автора.

където: $K_{евр. м.}$ — коефициент на евристично мислене

m — брой правилни действия с апаратурата

A — общ брой действия (правилни и погрешни).

Спрямо всички информационни матрици беше изчислена средната аритметична величина на коефициента за евристично мислене. Отчетено беше и общото времетраене на опита в секунди.

Психометричната обработка при тестовата методика се изразява във изчисляване на коефициента на процентна успешност на базата на балната оценка от емпиричните данни, която е в границите от нула до шест. Изчислена беше също и средната аритметична величина на времетраенето на опита с тестовите задачи — в секунди.

Оценката за валидността на апаратурната методика за изследване на евристичното мислене беше направена чрез корелационния анализ, като бяха изчислени коефициентите на рангова корелация по Кендал.

Описание на емпиричните данни. Най-общата закономерност се изразява в това, че няма статистически съществено различие между групите на младежите и девойките по отношение на всички показатели от проведеното изследване. Това ни дава основание да разглеждаме

Таблица 1

Средноаритметични величини на евристичното мислене при изследване на юноши
от XI клас

Групи	Резултат		Апаратурни информационни матрици		Тестови евристични задачи	
	коefficient на евристично мислене 1	времетраене на опита (в сек.) 2	коefficient на процентна успешност 3	времетраене на опита (в сек.) 4		
1. Младежи	71,94	22,87	77,83		239,34	
2. Девойки	69,53	22,01	71,67		289,05	
3. Общо средно	70,74	21,94	74,67		264,19	

по-натък само общия среден резултат от експеримента между групите на младежите и девойките. Друга съществено важна закономерна тенденция се изразява в това, че психометричният резултат от приложените две методики — апаратурна и тестова, е значително висок спрямо максималната теоретична величина. Така например величината на коефициента отноше ние спрямо тестовите евристични задачи е равен на 25,33 тестови единици, а на коефициента отноше спрямо апаратурните информационни матрици е равен на 29,26 тестови единици. (вж. табл. 1). Коефициентът отноше ние между емпиричния резултат на средните аритметични величини на групата опитни лица при тестовите евристични задачи и апаратурните информационни матрици е равен на 3,93 тестови единици. Стойностите на коефициентите „отношение“ могат правилно да се възприемат, след като се има предвид, че стойността на максималната теоретична величина е равна на 100 тестови единици.

Друга характерна закономерна тенденция, която се проявява при съпоставянето на психометричния резултат, получен от изследването по двата типа методики, е десетократно повече необходимото време за провеждането на опитите с тестовите евристични експериментални задачи. Докато средното времетраене за експерименталното изследване с една информационна матрица е само 22 сек., то средното времетраене при изследването с една тестова евристична задача е 264 сек. Този резултат показва голямото предимство на апаратурната пред тестовата методика по отношение на фактора времетраене на опита при изследването на евристичното мислене. Дори когато тестовата методика се използва за групово изследване, което не се препоръчва, пак предимството е на страната на апаратурната методика. Един психолог би могъл да изследва групово от 5 до 8 опитни лица при боравене с хронометър. За да станат двата типа методики равностойни по отношение фактора „времетраене на опита“ е необходимо психологът-оператор да изследва 12 и повече опитни лица едновременно, което е почти невъзможно при прецизното боравене с хронометър.

Таблица 2

Валидност на апаратурната методика за изследване на евристичното мислене

Показатели	Корелация	Стойности на коефициента на рангова корелация
1. Коефициент на евристично мислене Коефициент на процентна успешност		0,356
2. Времетраене на информационните матрици Времетраене на тестовите задачи		0,099
3. Коефициент на евристично мислене Времетраене при информационните матрици		0,565 X
4. Коефициент на процентна успешност Времетраене на тестовите задачи		0,116

От изчислените четири коефициента на корелация само един от тях създава надежден, чиято стойност е равна на 0,565 (вж. табл. 2). Това е коефициентът на корелация, получен между величините от апаратурната методика — коефициентът на евристичното мислене и времетраенето при изпълнението на поставената експериментална задача. Въпреки и в твърде ограничена степен, все пак съществува зависимост между тези два показателя — в смисъл, че с удължаване времетраенето на изпълнението на информационните матрици се повишава стойността на коефициента на евристично мислене. Всички останали коефициенти на рангова корелация са ненадеждни, т. е. техните стойности се приравняват към нулата. Дори коефициентът на корелация, получен между психометричните коефициенти от приложението на двата типа методики, е ненадежден.

Анализ на резултат. Липсата на съществено различие между стойностите на психометричните коефициенти, получени при използването на апаратурната и тестовата методика за изследване на евристичното мислене, може да се разглежда като предпоставка за наличието на валидност

на апаратурната методика спрямо тестовия еталон. Стойностите на тези два коефициента показват, че опитните лица не се затрудняват особено при разрешаването на поставените експериментални задачи по двата типа методики за изследване на евристичното мислене. Относително високите стойности на психометричните коефициенти за евристичното мислене и процентната успешност могат да се обяснят и с други две причини. Първата от тях е високата училищна успеваемост на учениците от XI клас. Общийят училищен успех на класа през предишната учебна година е над 5,00, а оценките на учениците по два от основните предмета — български език и математика, са над 5,50.

При провеждането на експериментите учениците проявяват голям интерес и афинитет към апаратурната методика (1). Този факт може да се обясни с оригиналността и необичайността на поставената за разрешаване експериментална задача. Към тестовите евристични задачи учениците проявяват по-слаб интерес, което може да се обясни с обстоятелството, че по характер те се доближават до задачите по математика, които учениците решават в училище.

Как може да се обясни фактът, че тестовите експериментални задачи изискват многократно повече време за разрешаване в сравнение с апаратурните евристични експериментални задачи? Повечето от тестовите задачи предполагат включването на догадката, „инсайта“ при тяхното разрешаване. За тяхното правилно разрешаване не е достатъчно само набелязването на определена хипотеза и нейната проверка. Те изискват оригинално, необичайно хрумване, в резултат на което биха могли да бъдат разрешени. За разрешаването на всички апаратурни експериментални задачи е необходимо да се съставят, проверяват и отхвърлят или потвърждават еднотипни хипотези, за които не са необходими догадки, лежащи в съвсем друга равнина. Евристичността при разрешаването на тези задачи се изразява в по-пълното и по-бързо схващане на дискурсивно-логическата връзка между елементите на една определена матрица и между отделните информационни матрици. По същество тук се извършва пренасянето на принципа за разрешаването на останалите експериментални задачи при всяка следваща матрица.

След като изяснихме, че е налице предпоставка за валидност на апаратурната методика за изследване на евристичното мислене, сега да се спрем по-конкретно на този въпрос. Една методика, за да бъде валидна спрямо друга утвърдена методика, е необходимо наличието на стабилна и по-тясна корелация, където коефициентът има стойност над 0,700, особено над 0,900. В случая основният измерител на валидността е коефициентът на корелация, получен между двата психометрични коефициента — този на евристичното мислене при апаратурната методика и коефициентът за процентна успешност при тестовата методика. Тъй като този коефициент на корелация е ненадежден, имаме ли основание да приемем, че апаратурната методика за изследване на евристичното мислене е невалидна, т. е. да отхвърлим предварително приетата хипотеза? Терминът „невалидна“ ще означава, че с апаратурната методика се изследва не евристичното мислене, а нещо друго. Така ли е в същност? За да отговорим на този въпрос, нека разгледаме до колко двата типа експериментални задачи отговарят на трите постулата на евристиката, формулирани от други автори: 1) да е налице проблемна ситуация с непълна информация; 2) наличие на условия за съставянето на предварителни хипотези; 3) експерименталните задачи да са сравнително

бързо разрешиими. На тези принципи за евристичност отговарят напълно само апаратурните експериментални задачи. Тестовите задачи не отговарят на третото условие. До^{ка}зателство за това е съотношението на средното времетраене за разрешаване към това при информационните матрици. Само някои от тестовите експериментални задачи отговарят на второто условие — например „Наблюдатели на площи“. Други тестови задачи отговарят частично на второто условие — например задачата на Ойлер. Освен обстоятелството, че тестовите евристични задачи не отговарят напълно на постулатите на евристиката, трябва да се има предвид и това, че въпросните тестове са приети като евристични задачи само от един автор, и то без оценка на тяхната валидност — теоретическа и емпирична (2). Тези разсъждения поставят под въпрос валидността не на апаратурната, а на тестовата евристична методика. Следователно по пътя на логическия анализ можем да стигнем до извода, че от двете методики по-голям интерес за изследване на евристичното мислене представлява апаратурната методика с информационните матрици.

За валидизацията оказва влияние и характерът на съответните експериментални задачи. Както видяхме, не всички тестови задачи отговарят напълно на постулатите на евристиката. Освен това експерименталните задачи, създадени на базата на информационните матрици, имат едно друго съществено предимство пред тестовите евристични задачи. Това е обстоятелството, че те са много тясно свързани с пространственото мислене, което е една от основите на евристиката. Тестовите евристични задачи също се разрешават на основата на пространственото мислене, но апаратурните експериментални задачи имат тази характерна особеност, състояща се в наличието на изключителна абстрактност на пространствените отношения. Имплицитната форма на търсенето на решение от опитното лице е детерминирана в дискурсивно-логическата структура на експерименталните задачи, създадени на фона на съответните информационни матрици.

Самите информационни матрици, въпреки че съдържат постулатите на евристиката, не са с относително еднаква степен на трудност при разрешаването им. От всички информационни матрици само експерименталната задача при последната матрица (№ 19) се оказа много трудна за разрешаване. Този резултат може да се обясни с изключителната необичайност в структурата на тази матрица спрямо всички останали информационни матрици, включени в експеримента. Всичко това показва, че допълнителната работа за диференцирана валидизация ще покаже по-прецизно кои апаратурни експериментални задачи са в по-голяма степен евристични.

На основата на резултатите от емпиричното изследване и теоретичния анализ може да се направят някои по-общи

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ:

1. Валидността на тестовата методика за изследване на евристичното мислене е под съмнение, което се доказва от емпиричния резултат — недоверие на коефициента на рангова корелация между психометричните коефициенти на двете методики (апаратурна и тестова) и теоретичния анализ.

2. Апаратурните информационни матрици съответствуват напълно на основните принципи на евристиката, за разлика от тестовите евристични задачи.

Освен това експерименталните задачи, образувани на фона на съответните информационни матрици, притежават, за разлика от тестовите задачи, експликативни отношения, които лежат в основата на евристиката.

Всичко това дава основание да препоръчаме използването на създаденото по-съвършено устройство от досегашните устройства, за по-активно проучване на евристичното мислене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова, Р. Оценка валидността на методика за изследване на евристичното мислене чрез апарат за изследване на евристичното мислене „АИЕМ — 2“, С., 1978 дипломска работа).
2. Кулюткин, Ю. Н. Эвристические методы в структуре решения, М., Педагогика, 1970.
3. Пирьов, Г. Творчество и мислене, сб. Психологически проблемы на мисленето, С., Наука и изкуство, 1979.
4. Пирьов, Г., Цанев, Ц. Експериментална психология, С., Наука и изкуство, 1973.
5. Пойа, Д. Как се решава задача, С., Народна просвета, 1972.
6. Пушкин, В. Н. Эвристика — наука о творческом мышлении, М., Политиздат, 1967.
7. Тихоржевский, В. К методике изучения эвристического мышления человека, Вопросы психологии, 1968, № 6.
8. Цанев, Ц. По въпроса за усъвършенстването на една апаратурана методика за изследване на евристичното мислене, Трудове на III национална конференция „Оптимизиране на системата „човек-машина“, София—Казанлък, 1975.
9. Цанев, Ц. Методи за изследване на евристичното мислене, Годишник на Софийски университет, С., Наука и изкуство, 1981 (под печат).
10. Сапев, С. P ristrojova metoda vyskumu heuristického myslenia, Materaly, Zbornik stretnutis psychologov premysli CSSR, Bratislava, 1976.

EVALUATION OF THE VALIDITY OF METHODS FOR INVESTIGATION OF HEURISTIC THINKING

Tz. Tzanev

The evaluation of the validity of an apparatus methods of studying heuristic thinking is presented. Six test tasks according to Y. N. Koulyutkin are used as standards. The apparatus methods is realized by six discursive logical and determinate rectangular information matrices.

The results obtained in the experiments show that the administration of the test tasks requires tenfold more time then the apparatus informational matrices do. The rank correlation coefficients indicate that there is not connection between the two methods applied. By means of logical analysis it was found that the apparatus methods corresponds in a higher degree to the three postulates of heuristics as compared with the test tasks. Since the information matrices reflect explicative relationships which are basic for heuristics, the validity of the test task is more likely to be brought in question.

НОВИ КНИГИ—1980 г.

Калчев, Димитър — Спортистът и неговите идеали. С., 1980. Идеалите се определят като продукт на индивидуалното и обществено съзнание, пораждани от потребностите на хората и изразявачи техните интереси. Разглеждат се основните компоненти на комунистическия идеал. Проследяват се основните етапи на формирането на идеалите на спортиста и факторите, които влияят върху този процес.

Петков, Асен — Психомотивационно съдържание на човешката дейност. С., Изд. на БАН, 1980.

Изследват се ролята и мястото на психичното в човешката дейност. Прилага се личностният подход на изследване на методологическата принцип на единство на психика и дейност. Този подход разглежда личността не само като познаващ, но и като действуващ субект, а психичното — не само като „съзнание-познание“, а и като мотивационен, регулиращ фактор, който организира и контролира дейността на човека. Разглежда се структурата на мотивационния процес — подбудителни сили, потребности, емоции, познание и оценъчно отношение.

Поведение и реализация на младия човек. С., Партизdat, 1980. Авт.: Д. Градев, Х. Силгиджиан, К. Крумов, Ч. Кискинов, Г. Йолов, З. Иванова, И. Паспаланов, В. Топалова. Реализацията на младия човек се разглежда в зависимост от формирането на отговорно поведение като предпоставка за активно включване в социални дейности и самоутвърждаване на личността. Разкриват се основните закономерности на изграждането на личността на младежа и съответните регулативни механизми на отговорното поведение. Обсъжда се проблемът за груповата отговорност. Подлага се на критичен анализ съвашането за отговорното поведение като форма на личностна реализация в съвременната западна социална психология. Като необходимо условие за реализация на личността се посочва психичната готовност за труд.

Рейковски Януш — Експериментална психология на емоциите. С., Наука и изкуство, 1980.

Предлагат се различни способы за интерпретация на емоциите — като факт на съзнанието,

като специфичен вид психофизиологични процеси, като регулатор на дейността, като форма, отразяваща и регулираща функцията на мозъка. Разглеждат се компонентите на емоционалния процес, условията за възникването му и неговата връзка със съзнанието. Разкрива се регулативната функция на емоциите, влиянието им върху протичането на познавателните процеси, върху качеството на дейността и върху дейността на вътрешните органи.

Русинова, Веселина — Психологически фактори за ефективност на труда. С., Изд. на БАН, 1980.

Изяснява се психологическият аспект на влиянието на факторите на работната среда и на индивидуално човешките фактори. Изследват се три групи психологически фактори: мотивацията, професионално значими качества и психични състояния. Мотивацията се счита за първостепен фактор за ефективност на труда. По-сложната дейност предявява изисквания за по-висока степен на развитие на професионално значими качества. Психичните състояния в даден момент от трудовата дейност могат да бъдат съществен психологически фактор, но за кратък период от време.

Шигаров, Георги — Емоциите и чувствата като форма на отражение на действителността. С., Наука и изкуство, 1980.

От гледна точка на психофизиологията се прави анализ на влиянието на емоциите върху обмяната на веществата, кръвообращението, мускулатурата, дейността на сетивните органи и цялата нервна система. Емоциите и чувствата се разглеждат като различни степени на развитие на емоционалната форма на отражение на действителността. Анализира се мястото на емоциите и чувствата в структурата на психичната дейност на човека. Подчертава се, че емоционалните мотиви са свързани с формирането на оценъчно отношение към целта и задачите, към резултатите от дейността. Емоциите са тясно свързани с вниманието, характера, способностите и темперамента на индивида.

М. Инджкова

ЗА СВЕДЕНИЕ НА АВТОРИТЕ

Материалите, които се изпращат за публикуване в списанието, трябва да бъдат съобразени със следните изисквания:

- да не са публикувани в други печатни издания
 - да са оригинални и с практическа значимост
 - научните публикации да са одобрени от научните ръководители на съответните институти
 - материалите да са изложени кратко, в обем не повече от 300 машинописни реда (10 страници по 30 реда). В посочения обем се включват и таблиците, фигурите и литературата. Ръкописите се изпращат в два екземпляра. **НЕ СЕ РАЗГЛЕЖДАТ ИЗОБЩО МАТЕРИАЛИ В ПО-ГОЛЯМ ОБЕМ.**
 - списъкът на литература трябва да съдържа само имената на авторите, които се цитират в статията.
 - да бъде приложена кратка анотация (не повече от 10 машинописни реда), с която да се разкриват същността и приносът на публикацията.
 - фигурите да се начертани на плътна бяла хартия с плътни линии с черен туш в мащаб 1 : 1. Надписите към фигурантите да бъдат на отделен лист. На гърба на същите да се пише с молив номерът и заглавието на статията и името на автора.
 - заглавията на таблиците да бъдат кратки и да се изпишат пълно всички наименования на графите.
 - да се посочват трите пълни имена на автора, месторабота и адрес.
- Публикуваните материали се хоноруват. Непубликуваните не се връщат на автора.
- Материалите, които не отговарят на посочените **условия**, не се разглеждат от редакционната колегия.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Г. Д. ПИРЁВ — О формировании психологии как науки в Болгарии 270
Общая и социальная психология
2. А. ПЕТКОВ — Роль мотивации в формировании психической структуры личности 282
3. Р. КОСЧЕВ — Относительное положительного смысла понятия „бессознательное психическое“ 286
4. А.Т. ШИШКОВ, М. АЧКОВА — Агрессивность и депрессивность при несовершеннолетних с асоциальным поведением 291
5. С. ПЕЦОВ — Исследование психического статуса имени 296
Педагогическая психология и психология возраста
6. Р. ДРАГОСИНОВА, Т. ТАТЬЯЗОВ — Оценка игровой деятельности детей в раннем возрасте 304
7. Г. ВАСИЛЕВ — Учебная мотивация студентов 308
8. И. КАРАГИОЗОВ — Умственная работоспособность и внимание учеников II-ого — III-его класса 314
1300 лет Болгарии
9. ТР. ТРИФОНОВ, СТ. МИНКОВА — Психический образ праболгарина 322
Медицинская и спортивная психология
10. В. ГАВРИЙСКИ — Критическая частота слияний световых мелканий — показатель функционального состояния центральной нервной системы. Нормальные стойкости 330
Методы
11. Ц. ЦАНЕВ — Оценка валидности методов исследования эвристического мышления 335
12. М. ИНДЖОВА — Новые книги 343

CONTENTS

1. G. D. PIRYOV — On the development of psychology as science in Bulgaria 270
General and social psychology
2. A. PETKOV — The role of motivation in the development of the psychic structure of personality 282
3. R. KOSCHEV — On the positive meaning of the notion „unconscious psychic“ 286
4. A. SHISCHKOV, M. ACHKOVA — Aggression and depression in growing up subjects with asocial behaviour 291
5. S. PETZOV — Investigation on the psychic status of christian names 296
Educational and age psychology
6. R. DRAGOSHINOVA, T. TATYAZOV — Estimation of the play activity of children in early age 304
7. G. VASSILEV — Academic motivation of students 308
8. I. KARAGYOZOV — Intellectual working capacity and attention of II-IIIth grade pupils 314
Bulgaria 1300
9. T. TRIFONOV, ST. MINKOVA — Psychic make-up of Pra-Bulgarian 322
Medical and sport psychology
10. V. GAVRIJSKI — Critical flicker-fusion frequency as an index of the functional state of the central nervous system. Normal values 330
Methods
11. TZ. TZANEV — Evaluation of the validity of methods for investigation of heuristic thinking 33
12. M. INDJOVA — New books 34